

Afera Valdhajm u jugoslovenskom javnom i političkom diskursu

Pregledni naučni članak

Slavojka Beštić-Bronza

Univerzitet u Banjoj Luci, Filozofski fakultet, Bosna i Hercegovina

slavojka.bestic-bronza@ff.unibl.org

Životima poznatih i bitnih ličnosti koje su za sobom ostavile dobro ili loše istorijsko naslijeđe istoričari se bave uglavnom nakon smrti dotičnih osoba. Nekadašnjem generalnom sekretaru Ujedinjenih nacija i najizolovanijem legalno izabranom predsjedniku jedne zemlje, a da pri tome nije diktator, Kurtu Jozefu Valdhajmu (Kurt Josef Waldheim, 1918–2007), za rukom je pošlo upravo suprotno. Političar koji je ranije simbolizovao stabilnost, respekt i povjerenje, tek u svojim poznim godinama postao je „ličnost od interesa“ („person of interest“) internacionalnog javnog mnjenja. Valdhajmova respektabilna diplomatska, politička karijera i lični kredibilitet koji je decenijama njegovao, sredinom osamdesetih godina 20. vijeka su naglo posivjeli. Brižno zakopana nacistička prošlost sustigla je cijenjenog političara i pretvorila ga u rijaliti zvijezdu kasnih osamdesetih. Međutim, iz gotovo nemoguće situacije on je izašao sa osmijehom na licu, te je u svojoj ličnosti sublimirao sav apsurd Hladnog rata, jednog od rijetkih istorijskih perioda u kojima su ljudi mračne prošlosti mogli nekažnjeno i dignute glave živjeti, i pri tome biti poštovani. Cilj rada je da se kroz deskripciju i analizu Afer Valdhajm, kritičkim pristupom literaturi i štampi, u najširem kontekstu, pokaže kako se sa njom nosio sam glavni akter, te kako je Afera uticala na oblikovanje javnog diskursa i političkih dešavanja u zemljama i među narodima za koje je predstavljala katalizator koji je inicirao suočavanje sa neriješenim pitanjima proisteklim iz Drugog svjetskog rata i prvih postratnih godina, s posebnim osvrtom na Jugoslaviju.

Ključne riječi:

Kurt Valdhajm, Austrija, Jugoslavija, Kozara, Svjetski jevrejski kongres

The Waldheim affair in Yugoslav public and political discourse

Slavojka Beštić Bronza

University of Banja Luka, Faculty of Philosophy, Bosnia and Herzegovina

slavojka.bestic-bronza@ff.unibl.org

Historians deal with the lives of famous and important figures who have left behind a good or bad historical legacy, mostly after the deaths of the individuals concerned. The former Secretary-General of the United Nations and the most isolated legally elected president of a country, who was not a dictator, Kurt Josef Waldheim, was most definitely the opposite case. A politician who earlier symbolized stability, respect and trust, became a person of interest to international public opinion only in his later years. Waldheim's respectable diplomatic and political career and personal credibility, which he had cultivated for decades, suddenly turned gray in the mid-1980s. The carefully buried Nazi past caught up with the respected politician and turned him into a reality star in the late 1980s. However, he emerged with a smile on his face from an almost impossible situation, sublimating the entire absurdity of the Cold War into his personality, because that was the one of rare historical periods in which people with a dark past could live with impunity and their heads held high, and at the same time be even respected.

The aim of the paper is to show, through a description and analysis of the Waldheim Affair, a critical approach to lite-

rature and the press, in the broadest context, how the main actor himself dealt with it, and how the Affair influenced the shaping of public discourse and political developments in countries and among peoples for whom it represented a catalyst that initiated the confrontation with unresolved issues arising from World War II and the first post-war years, with special reference to Yugoslavia.

Key words:

Kurt Waldheim, Austria, Yugoslavia, Kozara, World Jewish Congress

Afera Valdhajm je bila u drugoj polovini osamdesetih godina 20. vijeka u svjetskim okvirima vrlo prominentna, te u tom smislu gotovo da nije bilo dnevnih ili sedmičnih novina koje se nisu bavile ovom temom. Takođe, objavljeni su mnogobrojni naučni radovi i monografije, često sa oponentskim stavovima o cjelokupnom narativu vezanom za Kurta Valdhajma. U tom kontekstu treba pomenuti Valdhajmove memoare, *In The Eye of the Storm* i *Im Glaspalast der Weltpolitik*, zatim knjige Elija Rozenbauma (Eli Rosenbaum), *Betrayal: The Untold Story of the Kurt Waldheim Investigation and Cover-Up* i Roberta Hercštajna (Robert Edwin Herzstein), *Waldheim: the missing years*, koje se bave razotkrivanjem Valdhajmove nacističke prošlosti. Svakako treba pomenuti niz zbornika radova koji se sa pozicija multiperspektivnosti bave životom i nasljeđem Kurta Valdhajma, te fenomenima poput odnosa prema ulozi Austrije u Drugom svjetskom ratu, antisemitizmom u Austriji, te posljedicama Afere po cjelokupno društvo. O značaju ovog historijskog fenomena svjedoči i novija međunarodna naučna produkcija. Posebno treba izdvojiti dokumentarni film, austrijske rediteljice Rut Bekerman (Ruth Beckermann), *Waldhajmov valcer* (Waldheims Walzer) iz 2018. godine. Na prostorima bivše Jugoslavije, uglavnom, zbog disolucije zemlje početkom devedesetih godina, ova tema je skrajnuta. Osim knjige pukovnika, historičara i nekadašnjeg načelnika Arhiva oružanih snaga Jugoslavije u Beogradu, Antuna Miletića, *Brzobjavka za Valdhajma: operacija za spas ratnog zločinca* iz 1994. godine, o Valdhajmu je pisao kontroverzni novinar, uključen u samu aferu, Danko Vasović koji je 1988. godine objavio knjigu *Waldheim, jedna karijera*. Bazirajući se na Vasovićevoj knjizi, Janko Velimirović i Željko Vujadinović, su objavili članak, *Kozara 1942. i Kurt Valdhajm, u Zborniku sa okruglog stola Zločini genocida Nezavisne Države Hrvatske na Kozari i Potkozarju u Drugom svjetskom ratu*. Raznim aspektima i fenomenima jugoslovensko-austrijskih odnosa bavi se beogradski historičar Petar Dragišić, koji je objavio niz naučnih monografija, poput *Odnosi Jugoslavije i Austrije 1945-1955*, iz 2013., te radova *Tito's War after the War: Yugoslav Territorial Claims against Austria and Italy, 1945-1949, The Alps-Adriatic Region* (2018); *Operation Phoenix in Yugoslavia in the Summer of 1972 and Yugoslav-Austrian Relations* (2018); *Tito i Austrijanci. Susreti Josipa Broza Tita sa vodećim ličnostima austrijske politike 60-ih i 70-ih godina* (2013).

Ovaj rad se bazira na analizi relevantne literature, te bogate produkcije jugoslovenske i strane štampe, koja je značajno uticala na formiranje stavova javnog mnjenja, ne samo o Aferi Valdhajm sa svim njenim manifestacijama, nego je u znatno

širem kontekstu pokrenula javnu diskusiju i naučna istraživanja o kontroverznim i u nekim slučajevima „zaboravljenim“ temama i fenomenima iz bliske prošlosti.

Razumijevanje savremenog vremena, ličnosti, događaja i procesa nerijetko nas svojim implikacijama na svakodnevni život u najrazličitijim aspektima vraća u prošlost, naročito u noviju prošlost, pri čemu se iznova vraćamo kontroverznim temama i ličnostima, sa kojih se pri svakom novom osvrtu skidaju slojevi istorijskog zaborava, pogrešnih interpretacija, koje su često uzrokovane ideološkim, ekonomskim, političkim ili populističkim interesima. S jedne strane, vremenska distanca čini percepciju prošlosti bolje shvatljivom, zbog dostupnosti građe transparentnijom, te kao oslobađajući faktor odmaka oslobađa ili bi bar trebala osloboditi istraživače od tendencioznosti i pritiska. Međutim, s druge strane, vremenska distanca neumitno zamagljuje i briše sjećanje, mijenja ga i često prilagođava aktuelnom trenutku, pri čemu ugrađuje u njega stečene emocije, iskustvene obrasce i forme, koji postaju dio sjećanja, te je teško razdvojiti stvarno sjećanje od onog iskustvom izmijenjenog ili pak željenog.

U nekim slučajevima postavlja se i pitanje koliko se pojedinac ili društvo u cjelini žele sjećati prošlosti, onakve kakva je zaista bila, odnosno koliko se sjećanje na prošlost prilagođava trenutnim potrebama, borbi za preživljavanjem, težnji za napretkom i uzletom bez okova potencijalno problematičnih prošlih dešavanja.

U evropskoj, pa i svjetskoj, istoriji dvadesetog vijeka kao jedan izuzetan slučaj izdvaja se Republika Austrija, kao primjer prilagođenog sjećanja i dobrovoljno prihvaćene opštenacionalne amnezije. Gotovo pola vijeka druga austrijska republika živjela je svoju „životnu laž“ („Lebenslüge“)¹ prepuštajući se stanju kolektivne amnezije i potiskivanju sjećanja na period između 1938. i 1945. godine, tokom koga je Austrija, Anšlusom, kako je to Adolf Hitler okarakterisao, ponovo vraćena u okrilje sveobuhvatnog Rajha njemačkog naroda.

Inkarnaciju Austrije kao države bez opterećujuće prošlosti i „nacističkih repova“ nisu potencirali sami Austrijanci niti je u momentu kada je ta ideja formulisana velika većina Austrijanaca uopšte pomišljala na takav scenario, jer je, naime, te 1943. godine, Treći rajh još uvijek percipiran kao moćna država koja ima budućnost. Sudbinu zemlje i njenog stanovništva, a posredno i kolektivnog i ličnog odnosa prema ulozi i odgovornosti Austrije i Austrijanaca u Drugom svjetskom ratu, projektovali su predstavnici koalicije zemalja protiv kojih su u tom trenutku Austrija i Austrijanci ratovali.

Saveznička politika, odnosno politika članica Antihitlerovske koalicije, prema Austriji promovisana Moskovskom deklaracijom, oktobra 1943, bila je katalizator za ovakav austrijski opštedržavni i opštenacionalni sentiment i otvorila je mogućnost bezbolne rehabilitacije, bez negativnih konsekvenci za sudioništvo u ratu na strani i u okrilju Trećeg rajha.

¹ Termin se često koristi u literaturi u pejorativnom smislu u kontekstu austrijskog stava o položaju zemlje i naroda u periodu 1938–1945.

Na pomenutoj konferenciji Austrija je tretirana kao „prva žrtva“ agresije nacističke Njemačke, te je taj obol žrtve zadržala u svom političkom diskursu sve do devedesetih godina 20. vijeka. Dogovoreno je da se po završetku rata ponovo uspostavi samostalna austrijska država, kojoj se neće stavljati na teret učesće u ratu uz bok Njemačkoj, te da će biti lišena odgovornosti, osim, kako će se ispostaviti za manji broj najprominentnijih nacista (Bischof, 2002, pp. 168–172).

Saveznički projekat je u početku podrazumijevao zajedničku odgovornost za, uslovno rečeno, „oslobođenu državu“, koja se 27. aprila 1945. godine otcijepila od Trećeg rajha i ozvaničila to proglašenjem Deklaracije o nezavisnosti i vraćanjem ustava iz 1929. godine. Savezničko tutorstvo nije prošlo bez internih nesuglasica i teško uskladivih želja i planova. Ipak, u konačnici uz obostrane kompromise, Austrija je dobila privremenu vladu na čijem čelu je bio prokomunistički orijentisan Karl Renner (Karl Renner), dok su na nekim ministarskim pozicijama bili prozapadno orijentisani političari, poput Karla Grubera (Karl Gruber), ministra inostranih poslova.

Ekonomski uzlet Austrije omogućio je Maršalov plan. Austrijsko-američki historičar, Ginter Bišof (Günter Bischof) smatra da nijedna druga Evropska zemlja nije tako mnogo profitirala od američkog programa pomoći kao Austrija (Bischof, 2002, p. 179). Proces osamostaljenja, odnosno prestanak rada Savezničke kontrolne komisije proveden je potpisivanjem Državnog ugovora sa četiri okupacione sile, u Londonu, 15. maja 1955, da bi 26. oktobra iste godine austrijski parlament proglasio neutralnost zemlje. Nakon deset godina, u pravom smislu, postratna Druga austrijska Republika započela je samostalno neutralno egzistiranje (Bischof, 2002, pp. 187–188).

Sami Austrijanci su bili u izvjesnom smislu nepripremljeni na ovakav razvoj događaja, i čak su se u početku snebivali da prihvate poklonjeno, ali bijeg u blaženi zaborav je bio najmanje bolan i veoma primamljiv, te su već 1946. godine teoriju o žrtvi svesrdno prihvatili i na njoj izgradili postratni nacionalni identitet, u koji je bilo utkano potisnuto i iskonstruisano, tada još svježije, historijsko sjećanje. Na taj način Austrija nije proživjela katarzu i „nulti sat“ („Stunde Null“), kako je to učinila Njemačka, nego se radije prekrila mutnim slojevima zaborava i prihvatila novu stvarnost i perspektive.

Karl Renner, prvi postratni austrijski kancelar i njegovi saradnici, doprinijeli su širenju i prihvatanju ovakve filozofije, držeći se stavova da je Austrija prva žrtva njemačke agresije, te je prestala da postoji kao samostalna država 1938. godine, i da samim tim nije odgovorna za njemačke zločine, nego su Austrijanci bili prisiljeni da se pokore naređenjima Nijemaca. Tako podgrijavana mitološka konstrukcija omogućavala je i izjednačavanje svih austrijskih građana u statusu žrtve, pa se nijedna grupa u tom smislu nije izdvajala, samim tim zanemareni su progoni Jevreja, kao i pomoć preživjelim austrijskim Jevrejima. Jednostavno su ignorisani. Antisemitizam je na taj način inkorporiran u zvaničnu austrijsku unutrašnju i spoljnu politiku. U toj zemlji zvanično su kao žrtve fašizma priznavane samo osobe

koje su progonjene na političkoj osnovi, kao i članovi pokreta otpora, dok progoni i žrtve na rasnoj, vjerskoj i nacionalnoj osnovi nisu tretirani kao osnova za pomoć nakon rata (Anthony, 2021, pp. 62–64).

Austrijsku kolektivnu amneziju hranila je hladnoratovska psihoza, pri čemu je Beč postao „zapadni grad, okružen sovjetskom istočnom Evropom“ (Judt, 2005, p. 2), te je kao i Zapadni Berlin stvorio artificijelni identitet simbola pobjede i slobode. U tom smislu sasvim je bilo za očekivati da se novim okolnostima prilagodi i individualno ljudsko sjećanje, naročito kod onih koji su radi sopstvene emancipacije i uspjeha, kontroverznu prošlost duboko zakopali u sopstvenoj memoriji i nastojali je skriti od javnosti. Takvih je u Austriji bilo mnogo, prije svega onih koji su do kraja rata bili u aktivnom članstvu nacionalsocijalističke partije. Sam Bruno Krajski (Bruno Kreisky),² socijaldemokratski austrijski kancelar, iako Jevrej, priklonio se opšteprihvaćenom javnom diskursu, koji je u sebi imao mnogo antisemitskih elemenata, da je period 1938–1945. tema u koju se ne dira, i u tom smislu je u više navrata dolazio u sukob sa Simonom Vizentalom (Simon Wiesenthal) tokom Vizentalovih istraga ličnosti iz austrijskog političkog i javnog života, koje su imale dokazanu nacističku prošlost. U kabinetu premijera Krajskog čak su četvorica od jedanaest ministara imali dokazanu nacističku prošlost.³ Takav odnos nije bio problematičan za većinu javnosti, čemu u prilog govore istraživanja javnog mnjenja iz 1985. godine, koja su pokazala da 57% Austrijanaca smatra da se o događajima iz perioda Drugog svjetskog rata ne treba govoriti, a tek 27% je bilo za čuvanje sjećanja na sporni period (Art, 2006, pp. 113–115).

Ovaj sveopšte prihvaćeni obrazac upravo je iznjedrio jednu od najkontroverznijih figura austrijske, ali i planetarne postratne politike, Kurta Valdhajma (Kurt Waldheim). Treba pomenuti da se afera Valdhajm nadovezala na niz afera koje su prije nje potresale austrijsko društvo, a ticale su se prominentnih ličnosti sa nacističkom prošlošću⁴ (Gehler, 1996, p. 614) ili antisemitskim ispadima⁵ (Art, 2006, pp. 111–113).

Kurt Valdhajm i Druga austrijska Republika zajedno su živjeli svoju „životnu laž“, do momenta kada je suočavanje sa istinom, prominentnog i uticajnog političara, pokrenulo dramatično uklanjanje slojeva inducirano zaborava, i poslije pola vijeka ogolilo i u pravi kontekst smjestilo ulogu Austrije i većine njenog stanovništva u periodu Drugog svjetskog rata.

Valdhajmova biografija bila bi impresivna, da nije bila u nekim elementima lažna, odnosno najkontroverzniji period Valdhajmovog života je jednostavno

² Bruno Krajski, jedan od najprominentnijih postratnih austrijskih političara, bio je dugogodišnji predsjednik Socijaldemokratske partije Austrije-Sozialdemokratische Partei Österreichs (SPÖ), ministar spoljnih poslova 1959–1966, te austrijski kancelar 1970–1983.

³ Socijaldemokratska partija na čelu sa Krajskim je nakon izbora 1970. godine formirala vladajuću koaliciju sa desničarskom Slobodarskom partijom Austrije (Freiheitliche Partei Österreichs-FPÖ), kojoj su pripadali ministri sa nacističkom prošlošću.

⁴ Afera Reder-Frišenšlager.

⁵ Afera Borodajkevic.

preskočen ili prikazivan u potpuno neutralnom svjetlu, čitavih četrdeset godina. Naime, sporan je bio period od 1942. do 1945. godine. Kako je sam Valdhajm u svojim memoarima *In The Eye of the Storm*, objavljenim 1985. godine tvrdio, njegovo angažovanje u operacijama njemačkog Vermahta (Wehrmacht) završilo se u decembru 1941. godine nakon ranjavanja na Istočnom frontu, nakon čega je proglašen nesposobnim za dalju vojnu službu, te je ostatak rata proveo uglavnom u Beču (Waldheim, 1985, pp. 17–19).

S obzirom na obrazovanje koje je stekao na studijama diplomatije i prava na Univerzitetu u Beču, ambicioznost, te kako je u biografiji naveo minorno učešće u vojnim operacijama u redovima Vermahta, Kurt Valdhajm, se sa nepunih trideset godina uključio u politički i diplomatski život nove “oslobođene” Austrije. Nakon niza državnih i diplomatskih funkcija postao je Ministar inostranih poslova (1968–1970), te četvrti po redu generalni sekretar Ujedinjenih nacija (1972–1981).

Tokom godina, izgradio je ugled u međunarodnim krugovima i povjerenje velikog broja država i državnika, iako je povremeno je izazivao negodovanje SAD i Izraela zbog izjava i posjeta Vijetnamu ili apologije prema izjavama i stavovima Jasera Arafata (Yasser Arafat).

Međutim, ambicije se nisu zaustavile ni nakon prestanka mandata u UN-u, te se Valdhajm kandidovao za predsjednika Austrije na izborima koji su se trebali održati 1986. godine. Ispostaviće se da je Valdhajmovom kandidaturom 1985. godine otpočela nova faza austrijske istorije, faza suočavanja sa prošlošću, koja će se bolno odvijati do sredine devedesetih, pa čak i do savremenog doba.

Tokom sedamdesetih i u prvoj polovini osamdesetih godina u nekoliko navrata su se javljale sumnje u javnosti, o do tada od strane samog Valdhajma iskonstruisanoj vojnoj karijeri i sudbini nakon 1942. godine. Pored novinarskih upita Širli Hazard (Shirley Hazzard), koja je pisala za Nju ripablik (*The New Republic*) i američkog kongresmena Stivena Solarca (Stephen Solarz), Valdhajmovim članstvom u nacističkim organizacijama i eventualnom involviranošću u ratna dešavanja i zločine, bavio se i čuveni lovac na naciste Simon Vizental (Simon Wiesenthal). Međutim, Valdhajm je odlučno odbijao bilo kakve insinucije o učešću u ratu na Balkanu ili ratnim zločinima, tvrdeći da nije ništa znao o samim zločinima tokom rata (Rosenbaum, 1993, pp.15, 79, 81; Art, 2006, p. 115; Beller, 2006, p. 287).

Takvim njegovim tvrdnjama išla je u prilog činjenica da je kao kandidat za generalnog sekretara UN-a morao proći niz rigoroznih provjera, ne samo agencija pri UN-u nego i obavještajnih agencija pojedinačnih zemalja, i u oba navrata kada se kandidovao, njegov kredibilitet nije doveden u pitanje.

Valdhajm je nakon prestanka mandata u Ujedinjenim nacijama gradio univerzitetsku karijeru, koju je stavio u drugi plan kada mu je Alojz Mok (Alois Mock), predsjednik Austrijske narodne partije (Die Österreichische Volkspartei-ÖVP)⁶, procijenivši da zbog ugleda i popularnosti Valdhajm ima visoke izgleda za uspjeh

⁶ Austrijska narodna partija je, uz Socijaldemokratsku partiju, jedna od dvije najbitnije partije u Austriji. Politički je profilisana kao konzervativna hrišćansko-demokratska stranka desnog centra.

i podršku birača, ponudio da se kao nestranačka ličnost kandiduje za predsjednika Austrije uz podršku Mokove stranke. Idućnu ponudu je Valdhajm dobio i od Socijaldemokratske partije Austrije (Sozialdemokratische Partei Österreichs-SPÖ). Valdhajm se priklonio Mokovom prijedlogu, a socijaldemokrate su kao protivkandidata predstavili Kurta Štejrera (Kurt Steyrer). Kako je iste godine objavio uljepšane memoare, Valdhajmova popularnost i uspjeh su bili neupitni (Art, 2006, p. 115). Bio je „Austrijanac, kome svijet vjeruje“.⁷

Međutim, prvi znakovi nadolazeće oluje pojavili su se već po objavljivanju kandidature, kada je od strane novinara pokrenuto pitanje Valdhajmove „smeđe prošlosti“.⁸

Jedan posredan događaj i skandal inicirao je obimniju novinarsku istragu, koja je uzburkala austrijsko društvo. U januaru 1986. godine u jednoj bečkoj kasarni postavljena je mermerna spomen ploča posvećena ratnom zločincu, austrijskom generalu Aleksanderu Leru (Alexander Löhr), veličajući ga kao utemeljivača modernog austrijskog vojnog vazduhoplovstva. Bio je to isti onaj ozloglašeni general Ler koga su jugoslovenske vlasti osudile na smrt 1947. godine, za zločine počinjene na teritoriji Jugoslavije tokom Drugog svjetskog rata (Rosenbaum, 1993, p. 4).

Skandal je dobio internacionalne konotacije kada je austrijski ministar odbrane odbio uklanjanje spomen ploče, ne obazirući se na oštre proteste jugoslovenske i sovjetske strane. Štaviše, mnogobrojni austrijski mediji su ga podržali u tom stavu (Rosenbaum, 1993, p. 4).

Novinare je zainteresovala priča o ličnosti koja je istovremeno tretirana kao ratni zločinac za jednu stranu, dok ga je druga strana smatrala herojem, te su počeli istraživati najšire kontekste priče koja je bila u pozadini. Jedno od imena koja su se pojavila i bila dovedena u vezu sa ratnim godinama generala Lera, bilo je i ime prominentnog svjetskog političara i kandidata za saveznog predsjednika Austrije, Kurta Valdhajma. Istraživanja njemačkih, američkih i austrijskih novinara su se intenzivirala, kao i broj članaka koji su donosili sve više informacija o mogućoj vezi predsjedničkog kandidata Kurta Valdhajma sa generalom Lerom i dešavanjima na Balkanu tokom godina koje Valdhajm u svojoj knjizi nije pomenuo, te o njegovom članstvu u Nacističkoj studentskoj uniji (Nationalsozialistischen Deutschen Studentenbund - NSDStB), koje je takođe negirao.

Najveću pažnju javnosti je izazvao čuveni članak „Valdhajm i SA“ („Waldheim und die SA“) u austrijskom sedmičnom magazinu *Profil*, od 3. marta 1986.⁹ u kome je novinar Hubertus Černin (Hubertus Czernin) predočio dokaz u vidu kopije članske knjižice, koja je dokazivala Valdhajmovo članstvo u Nacističkoj studentskoj uniji i članstvo u SA (Sturmabteilung-SA) odredima. Černin je prozvao Valdhajma da je javnosti prikazao nepotpune i netačne podatke o svojoj prošlosti, potkrje-

⁷ Slogan na predizbornim plakatima Austrijske narodne partije.

⁸ Termin „smeđa prošlost“, kao referenca na pripadnost nacističkom pokretu, koristi se u mnogim knjigama i novinskim člancima koji su se bavili Valdhajmom, ali i drugim ličnostima.

⁹ Časopis je pušten u prodaju već 2. marta u večernjim satima.

pljujući Valdhajmovu neiskrenost dijelom intervju u kome Valdhajm poriče svoje članstvo u bilo kojoj nacističkoj organizaciji. Pored toga u članku je Černin analizirao Valdhajmove navode o ranjavanju na Istočnom frontu, ali i nove dokaze koji su Valdhajma smjestili na novu dužnost od dana 24. marta 1942. godine u 12. Armiju, koja je po zadatku bila poslana na Balkan (Profil, 1986, mart, 3).

Pored novinara u istragu o novootvorenim slučaju Valdhajm uključio se Svjetski jevrejski kongres (World Jewish Congress - WJC), čijim predstavnicima su se obraćali pojedini novinari sa svojim otkrićima. Svjetski jevrejski kongres, koga je predstavljao Ilan Stajenberg (Elan Steinberg), je i sam imao svoje obučene istraživače poput Elija Rozenbauma, iskusnog tužioca, koji je veliki dio karijere proveo istražujući nacističke ratne zločine u okviru Kancelarije za specijalne istrage (Office of Special Investigations-OSI) u Odjeljenju za krivična djela Ministarstva pravde Sjedinjenih Američkih Država, čiji je bio i direktor. Institucija je stvorena zahvaljujući upornosti kongresmenke Elizabet Holcman (Elizabeth Holtzman), koja je bila predsjednica Potkomiteta za imigraciju od 1978. do 1981. godine. Bila je prva članica Kongresa koja je ukazala na neaktivnost vlade u otkrivanju i denaturalizaciji nacista koji su se naselili u SAD. Zahvaljujući njoj prihvaćen je kao pravni akt, čuveni Holcman amandman, na osnovu koga je zabranjen ulazak u SAD svim ratnim zločincima i bivšim saradnicima nacista, koji su na osnovu dokaza naredili, podsticali, pomagali ili na neki drugi način učestvovali u (nacističkom) progonu bilo koje osobe zbog rase, vjere, nacionalnosti ili političkog uvjerenja od 23. marta 1933. do 9. maja 1945. (Tittmann, 2000, p. 23). Rozenbaum je u saradnji sa Vilijemom Hoferom (William Hoffer) tok istraživanja i rezultate pretočio u poznatu knjigu *Betrayal: the untold story of the Kurt Waldheim investigation and cover-up* (Rosenbaum & Hoffer, 1993).

Pored Rozenbauma za uspjeh u istrazi ratne prošlosti Kurta Valdhajma najveće zasluge se mogu pripisati poznatom historičaru Robertu Hercštajnu, u to vrijeme, profesoru evropske istorije na Univerzitetu Južna Karolina, izuzetnom stručnjaku za pitanja nacističkih zločina, te savjetniku Svjetskog jevrejskog kongresa. Zahvaljujući njegovim istraživanjima i dokazima koje je pronašao i interpretirao, te predočio Svjetskom jevrejskom kongresu, javnosti i Kancelariji za specijalne istrage, vlada SAD je stavila ime Kurta Valdhajma na „Listu za praćenje“ („Watch List“), popis osoba kojima je na osnovu pravne primjene Holcman amandmana zabranjen ulazak u SAD, ili ako je dokazano njihovo nacističko djelovanje tokom rata, a imigrirali su ranije u SAD, da se denaturalizuju ili deportuju. Hercštajn je po završetku istrage, takođe, objavio knjigu o nacističkoj prošlosti Kurta Valdhajma pod nazivom *Waldheim the Missing Years* (Herzstein, 1988).

Nakon bombastičnog Černinovog članka, Svjetski jevrejski kongres je održao konferenciju za štampu, na kojoj je još intenzivnije udario na Valdhajma, optužujući ga da osim što je bio član SA i Nacističke studentske unije, nije proveo veći dio rata u Beču pišući svoju disertaciju, kako je tvrdio, nego je služio od 1942. do 1945. na Balkanu pod komandom generala Aleksandra Lera. Kao jedan od dokaza

o involviranosti u ratna dešavanja predočili su i svjedočanstvo da je Valdhajm 9. jula 1942. godine bio odlikovan od strane hrvatskog ustaškog režima Srebrnom kolajnom krune kralja Zvonimira sa hrastovim lišćem, za službu pod neprijateljskom vatrom. Pored toga postavilo se pitanje uloge Kurta Valdhajma u deportaciji Jevreja iz Soluna u njemačke logore u periodu kada je boravio na sjeveru Grčke u štabu generala Lera, kome je dokazana krivica za transport 42.000 solunskih Jevreja u logore smrti (Art, 2006, p. 116).

Bile su to prve ozbiljne optužbe i inkriminirajući dokazi s kojima se Kurt Valdhajm nosio prilično hladnokrvno, tvrdeći u mnogobrojnim intervjuima austrijskim i svjetskim medijima da su otkrića senzacionalistička i preuveličana, te da je on samo vršio svoju dužnost i da je njegova oficirska uloga bila minorna i svodila se na prevođenje ili pisanje izvještaja. Takođe, sa svakim novim otkrićem, Valdhajmova priča se mijenjala i prilagođavala.

Posebno je interesantna analiza Valdhajmovih izjava koje je objavio novinar *Njujork tajmsa* (*The New York Times*), Džon Tagliabju (John Tagliabue) u broju od 4. marta 1986. godine, pod nazivom *Dokumenti pokazuju da je Kurt Valdhajm služio pod komandom zločinca* (*Files show Kurt Waldheim served under Criminal*). Tagliabju je analizirao najspornije Valdhajmove izjave i odgovore, počev od pravedanja da nije želio čitaoce svoje sporne biografije zamarati „dosadnim činjenicama“ iz vojne službe. Kada je bio suočen sa čuvenom fotografijom sa podgoričkog aerodroma iz 22. maja 1943. godine, na kojoj je snimljen sa ozloglašanim generalom Arturom Flepsom (Artur Phleps), komandantom još zloglasnije 7. SS dobrovoljačke divizije „Princ Eugen“, i italijanskim generalom Ronkaljeom (Ercole Roncaglia), Valdhajm je lakonski odgovorio da je bio samo prevodilac u razgovoru generala Flepsa sa Italijanima, te da nije čuo za operaciju „Crno“ („Schwarz“), čuvenu krvavu bitku na Sutjesci, koja se odvijala u tom periodu (*The New York Times*, 1986, mart, 4).

Takođe, na upit o ulozi u štabu generala Lera u Solunu, minimizirao je svoju ulogu rekavši da je za Lera samo analizirao izvještaje o pokretima neprijateljskih trupa. Tek na insistiranje novinara priznao je da je u Solunu boravio od aprila 1943. Poricao je da je bio upoznat sa deportacijama jevrejskog stanovništva, rekavši: „Najdublje žalim zbog ovih stvari, ali moram ponoviti da zaista prvi put čujem da su se takve stvari događale. Nikada nisam čuo niti znao ništa o tome dok sam bio tamo. Prvi put čujem da su od tamo bile deportacije Jevreja.“¹⁰ Na isti način se očitovao o dodijeljenoj ustaškoj srebrnoj Zvonimirovoj medalji sa hrastovim lišćem, rekavši da su je ustaše rutinski dodjeljivali¹¹ (*The New York Times*, 1986, mart, 4). Za očekivati je bilo da će ovakav pritisak medija i raskrinkavanje mutne prošlosti

¹⁰ “I regret these things most deeply, but I have to repeat that it is really the first time that I hear that such things happened. I never heard or learned anything of this while I was there. I hear for the first time that there were deportations of Jews from there.”

¹¹ U medijima i literaturi mnogo se špekulisao o nivou značaja medalje kojom je Ante Pavelić odlikovao Kurta Valdhajma. Eli Rozenbaum i Robert Hercštajn, su smatrali da je odlikovanje prestižno, Valdhajm je drastično umanjivao njegov značaj. Po istoričaru Bogdanu Krizmanu bilo je to rutinsko odlikovanje koje nije značilo drugo nego da je Valdhajm bio vojnik njemačkog Vermahta.

tako bitnog političara, koji se ponosio svojim imidžem mirotvorca, rezultirati otklonom austrijskog javnog mnjenja i opadanjem podrške, međutim desilo se upravo suprotno.

Afera Valdhajm je pokazala svu izvitoperenost austrijske percepcije sopstvene prošlosti. Veliki dio štampe je stao na Valdhajmovu stranu, porasla mu je popularnost među biračima, dok su politički oponenti iz Socijaldemokratske partije bili prilično suzdržani, čak su se distancirali od negativnih komentara. Nije bilo kritičkog stava niti želje da se dublje ulazi u potragu za istinom. Predsjednik Austrijske narodne partije Alojz Mok je od samog početka branio Valdhajma, tvrdeći da je tekst objavljen u Njujork tajmsu maliciozan i tempiran pred izbore, kao i da „stavlja ruku u vatru“ za Valdhajma da „nije bio član nacionalsocijalističkog pokreta, kao i da ga se ne može tretirati kao oficira koji je služio među ratnim zločincima“. Dao je podršku Valdhajmu kao kandidatu za predsjednika rekavši „neka sami birači sude“ (Politika, 1986, mart, 6). Čak je i Valdhajmov protivkandidat na predsjedničkim izborima Kurt Štejrer odbijao da ga kritikuje govoreći da konačno treba ostaviti prošlost (Art, 2006, p. 132).

Jedna od najuočljivijih karakteristika austrijskog javnog diskursa uzburkanog Aferom Valdhajm bila je antisemitska retorika. Primjetno je to bilo u novinskim člancima pristalica predsjedničkog kandidata, štampani su mnogobrojni poster, televizijske emisije su stavljene u službu odbrane Valdhajmovog lika i djela, odnosno dotadašnjeg austrijskog autističnog pristupa prošlosti. Svjetski jevrejski kongres je bio gotovo satanizovan, te je svaka njihova objava ili otkriće dokumenata percipirana kao napad ne samo na Valdhajma nego na sve Austrijance. Optužbe su postale još žešće nakon konferencije za štampu Svjetskog jevrejskog kongresa, održanoj 25. marta 1986. U periodu 1986–1987, u javnosti bila je forsirana i analogija Valdhajmovog položaja i optužbi protiv njega sa ubistvom Isusa Hrista. Bruno Krajski se žustro stavio u odbranu Valdhajma od „određenih krugova“ koji i njega samog već dugo progone, aludirajući na Svjetski jevrejski kongres (Wodak, 1991, pp. 65–83).

Od početka Afera Valdhajm nije bila pitanje samo austrijske države i javnog mnjenja, nego je imala sveobuhvatne internacionalne implikacije. Dokazi o Valdhajmovo vojnoj karijeri u njemačkom Vermahtu relativno su brzo pronalazeni, jer je pitanje Valdhajmove uloge postalo bitno za države u kojima je tokom rata Valdhajm službovao ili sa čijim je vojnim formacijama dolazio u kontakt. Prije svega bile su to Jugoslavija i Grčka, a zatim Italija i u manjoj mjeri Velika Britanija.

Može se reći da je počeo pravi „lov“ u arhivima za dokazima kojima bi se Valdhajm diskreditovala.

Na osnovu prvog vala objavljenih dokaza i saznanja bilo je logično da bi osim Jevreja, čije je interese zastupao Svjetski jevrejski kongres, za Aferu Valdhajm najzainteresovanija trebala biti jugoslovenska država, zbog ogromnog broja žrtava koje su stradale upravo djelatnošću vojnih jedinica i u vojnim operacijama kojima su komandovali generali u čijim je štabovima na dužnosti bio Kurt Valdhajm. To

su bila očekivanja i javnog mnjenja širom svijeta. Međutim, iako je jugoslovenska dnevna i sedmična štampa pozorno pratila nove rezultate istraga i objavljivala ih, zvanične vlasti su bile distancirane.

Razloga za takav pristup je bilo mnogo. Period u kome se odvijala afera za Jugoslaviju je bio izuzetno nepovoljan u ekonomskom, političkom, socijalnom i nacionalnom kontekstu. Zemlja je sve ubrzanije klizila ka disoluciji, neriješeni međunacionalni sporovi su se svakodnevno intenzivirali, partija je još uvijek gospodarila, ali bilo je sve jasnije da takva vrsta vlasti neće još dugo opstati. Ekonomski problemi su bili enormni. U takvim okolnostima, jugoslovensko društvo se bavilo, prilično neuspješno, samim sobom. Međutim, s druge strane pitanje nacionalne časti i pravde nije bilo zanemarivo, samo se dovodilo u pitanje koliko su jugoslovenske vlasti spremne da participiraju u otkrivanju istine i koliko je ta istina, eventualno, mogla biti kompromitirajuća za samu zemlju i njen ugled (Beštić-Bronza, 2017, pp. 95–97).

Pored toga međudržavni odnosi sa Austrijom su bili dobri, a jugoslovenski izvoz u tu zemlju je bio od velike važnosti, kao i brojna populacija jugoslovenskih ekonomskih emigranata na privremenom radu u Austriji.

Jugoslovensko-austrijski odnosi su tokom dvadesetog vijeka prolazili kroz niz turbulentnih faza. Drugi svjetski rat je donio nove konotacije u te odnose, jer su brojni Austrijanci kao dio vojne sile Trećeg rajha ratovali protiv pokreta otpora u Jugoslaviji i činili zločine nad civilnim stanovništvom. Kraj rata i pobjeda narodnooslobodilačkog partizanskog pokreta promijenili su odnos snaga, pa su partizanske jedinice na čelu sa maršalom Titom goneći okupatorske vojske prodrle na teritoriju Austrije.

Mlada komunistička država je imala teritorijalne aspiracije prema dijelovima Koruške, pod geslom zaštite prava slovenačke manjine. Koristeći haotično stanje i borbu za svaki pedalj teritorije Titova vojska je zgrabila svoj dio u Austriji, ali se zbog protivljenja Britanaca koji su se nalazili na istoj teritoriji morala povući. Takav rasplet je produkovao neriješena teritorijalna pitanja i loše odnose među dvjema državama do početka pedesetih godina. Jugoslovenska nemoć se reflektovala u žestokoj antiaustrijskoj kampanji i pokušajima da se teritorije u Koruškoj domognu diplomatskim putevima (Dragišić, 2013, pp. 123–124).

Konferencija ministara inostranih poslova u Parizu sredinom 1949. godine i sukob sa Informbiroom je ugasio jugoslovenske planove o proširenju, ali s druge strane otvorio se put međusobnom uvažavanju i saradnji dvaju država. I dalje su bila otvorena sporna pitanja poput imovine folksdojčera u Jugoslaviji i repatrijacije ratnih zarobljenika,¹² što je uglavnom riješeno potpisivanjem austrijskog državnog ugovora 1955. godine. Do 1948. godine oko 140.000 pripadnika njemačke manjine je napustilo Jugoslaviju (Portmann, 2009, p. 441). Međutim, pitanje prava slovenačke i hrvatske nacionalne manjine je ostalo sporno i u kasnijem periodu.

Jedno od spornih pitanja u bilateralnim odnosima dvaju država predstavljali

¹² Zadnja grupa je napustila Jugoslaviju u julu 1953. godine.

su politički emigranti, koji su na kraju rata utočište pronašli prvo u Austriji, a kasnije i u drugim državama. Politička i teroristička antijugoslovenska djelatnost je svakako otežavala jugoslovensko-austrijske odnose (Graf & Mayrhofer, 2021, p. 161; Portmann, 2009, pp. 460–461).

Nakon turbulentnih i mučnih pedesetih godina, u septembru 1959. godine, tokom godišnjeg zasjedanja Generalne skupštine Ujedinjenih nacija u Njujorku, došlo je do drastičnog preokreta u diplomatskom tretmanu dvaju zemalja, kada su prve konstruktivne korake u tom smjeru učinili šefovi diplomatija, Bruno Krajski i Koča Popović. Otvorenost ka saradnji, koja se produbljivala tokom naredne decenije, simbolično su započeli upravo Krajski, posjetom Jugoslaviji u proljeće 1960, te uzvratnom posjetom, Koča Popović, u jesen iste godine. Ovaj trend se nastavio čestim uzajamnim posjetama predstavnika dvaju zemalja na različitim nivoima¹³ (Dragišić, 2011, pp. 498–503). Nastupila je decenija saradnje i uvažavanja, ili kako šezdesete godine karakteriše Mihael Portman „medeni mjesec“ jugoslovensko austrijskih odnosa (Portmann, 2009, pp. 444–446). Najuspješnija saradnja je ostvarena u ekonomskom smislu. Iz godine u godinu povećavao se i broj austrijskih turista koji su posjećivali Jadran (Graf & Mayrhofer, 2021, pp. 156–158).

Međutim, sedamdesete su donijele nove negativne konotacije i izvjesno zahlađenje u jugoslovensko-austrijskim odnosima. Jugoslovenska unutrašnjopolitička situacija je bila napeta zbog obračuna sa političkim strujama u Hrvatskoj i Srbiji, dok je efikasnost samoupravnog socijalističkog modela postala sve upitnija. S druge strane, djelatnost jugoslovenske ekstremne političke emigracije je direktno uticala na zatezanje međudržavnih odnosa, naročito nakon neuspjele terorističke akcije „Feniks“ („Phoenix“), koju je u junu 1972. godine provela ustaška emigrantska organizacija Hrvatsko revolucionarno bratstvo. Jugoslovenske vlasti su optuživale Austriju da je omogućila teroristima, koji su se pripremali u trening kampu u Štajerskoj, da iz Austrije ilegalno uđu u Jugoslaviju. Jugoslovenska štampa je bila aktivno uključena u antiaustrijsku kampanju. Pored toga, Jugoslavija je spočitavala Austriji nekorektan i diskriminirajući odnos prema slovenačkoj manjini u Koruškoj (Graff & Mayrhofer, 2021, p. 161; Dragišić, 2018, pp. 87–106).

Ipak, i pored svih opterećujućih elemenata, nastavljena je saradnja na najvišem političkom nivou u nastojanju da se prevaziđu nesuglasice. Austrijskog je predsjednika Franca Jonasa (Franz Jonas) u septembru 1972. godine prilikom zvanične posjete Jugoslaviji ugostio je Tito (Graf & Mayrhofer, 2021, pp.161–162; Borba, 1972, septembar, 14).

Sredinom sedamdesetih u duhu procesa detanta posebno su bili značajni susreti Tita i Bruna Krajskog, tadašnjeg austrijskog kancelara, tokom samita KEBS-a Hel-sinkiju 1975. godine, a zatim je Krajski i zvanično posjetio Jugoslaviju i razgovarao

¹³ Pri čemu su najznačajnije posjete bile posjeta austrijskog kancelara Jozefa Klause (Josef Klaus) Jugoslaviji, marta 1965, prva Titova posjeta Austriji, februara 1967, te višednevna posjeta Jugoslaviji austrijskog predsjednika Franca Jonasa, u čijoj je pratnji bio tadašnji ministar inostranih poslova, Kurt Valdhajm, u jesen 1968. godine.

sa Titom u decembru 1979. godine. Sve je ovo uticalo i na pospješivanje ekonomske i kulturne saradnje (Graff & Mayrhofer, 2021, p. 163; Borba, 1979, decembar, 30).

Kraj sedamdesetih i osamdesete godine na površinu su iznijele sve probleme koji su se akumulirali u jugoslovenskoj državi. Složeni nacionalni i socijalno-ekonomski odnosi zatamnili su jugoslovensku zvijezdu na internacionalnoj sceni, te su je zapadna štampa i analitičari sve više tretirali kao potencijalno krizno žarište (Beštić-Bronza, 2019, pp. 85–88, 95–102). Kako se Maršalov život gasio gasila se i raskošna jugoslovenska spoljna politika koja je upravo i bila sublimirana u Titovoj ličnosti. Austrijski historičari Maksimilijan Graf (Maximilian Graf) i Petra Majrhofer (Petra Mayrhofer) su domete jugoslovenske spoljne politike i njeno reflektovanje na domaće odnose saželi u jednoj rečenici posuđenoj iz izvještaja austrijskog ambasadora u Beogradu Aleksandera Ota (Alexander Otto): „Jugoslavija nema spoljnu politiku, Jugoslavija ima Tita.“¹⁴ (Graf & Mayrhofer, 2021, p. 160).

Jugoslovensko-austrijski odnosi su bili i dalje ambivalentni. Na to je uticala sve lošija ekonomska situacija u Jugoslaviji, pri čemu je razmjena među zemljama išla u korist Austrije u dvostrukom omjeru, te je rasla ovisnost Jugoslavije o ekonomskoj saradnji i kreditima¹⁵, pri čemu su važan faktor bili jugoslovenski ekonomski emigranti u Austriji, te devize koje su ostavljali austrijski turisti na Jadranu (Portmann, 2009, pp. 458–462).

Kada se sagledaju uslovi u kojima se nalazila Jugoslavija sredinom osamdesetih godina, nije teško zaključiti da se politički vrh teško mogao nositi i pravilno postaviti prema aferi kakva je nastala oko budućeg austrijskog predsjednika.

Nakon što su jugoslovenske dnevne novine, *Večernje novosti*, na valu interesovanja za ratnu prošlost Kurta Valdhajma, objavile 26. marta 1986. godine senzacionalnu vijest da je Jugoslavija još 1947–1948. godine optužila Kurta Valdhajma za ratne zločine i da je stavila njegovo ime na A listu ratnih zločinaca koja je proslijeđena Ujedinjenim nacijama, savjetnik Svjetskog jevrejskog kongresa, historičar, Robert Hercštajn je prokomentarisao da se ključevi Valdhajmovih izbrisanih godina ili godina koje nedostaju nalaze upravo u Jugoslaviji, s obzirom na dotadašnja nepobitna otkrića o boravku Kurta Valdhajma, oficira Vermahta na nekoliko lokacija u Jugoslaviji, kao i na činjenicu da je upravo Jugoslavija 1947–1948. godine stavila Valdhajmovo ime na spisak traženih ratnih zločinaca (Herzstein, 1988, p. 243).

Jugoslovensko političko vodstvo nije bilo rado da prikazuje repove iz prošlosti vezane za Kurta Valdhajma. Naime, krajem rata uspostavljena je međusaveznička saradnja oko odnosa prema ratnim zločincima. U tom kontekstu osnovana je Komisija Ujedinjenih nacija za ratne zločine (United Nations War Crimes Commission - UNWCC) sa sjedištem u Londonu, kojoj su sve oštećene zemlje mogle dostaviti spiskove osoba koje se sumnjiče za ratne zločine.¹⁶ Kasnije je Komisija postala

¹⁴ “Yugoslavia has no foreign policy, Yugoslavia has Tito.”

¹⁵ Jugoslavija je ulazila u finansijske aranžmane sa Međunarodnim monetarnim fondom i pojedinačnim državama.

¹⁶ Komisija je postojala od oktobra 1943. do marta 1948. godine. Da bi neko bio stavljen na listu ratnih zločinaca i da bi bio procesuiran, zemlje podnosioci zahtjeva su morale priložiti dokaze o

jedno od polja na kojima su se sukobljavali hladnoratovski interesi velikih sila, i istovremeno su je koristile manje moćne zemlje za svoje političke ciljeve (Herzstein, 1988, pp.194, 196). Amerikanci i Sovjeti bili su uzajamno netransparentni u svom odnosu prema potencijalnim optuženicima za ratne zločine.

Sjedinjene Američke Države i Velika Britanija su u Parizu, maja 1945. godine, formirale Centralni registar ratnih zločinaca i sumnjivih za bezbjednost (Central Registry of War Criminals and Security Suspects - CROWCASS). Namjera je bila da se registruju sva lica koja su počinila ratne zločine, a bili su visoko rangirani u nacističkim njemačkim institucijama, ili su po mišljenju saveznika, predstavljali prijetnju javnoj bezbjednosti. Sve oštećene države mogle su na ovaj popis da stave imena osoba koje smatraju odgovornim za ratne zločine, te se na taj način olakšavao pronalazak i privođenje pravdi tih osoba (Rosenbaum & Hoffer, 1993, pp. 129–130).

Valdhajm, koji je na kraju rata bio u američkom zarobljeništvu, a zatim je po odluci Frica Moldena (Fritz Molden), američkog obavještajnog oficira austrijskog porijekla, dodijeljen Karlu Gruberu, jednom od prominentnih članova austrijskog pokreta otpora, koji je uskoro postao austrijski ministar spoljnih poslova, a Valdhajm, između ostalog, zbog znanja stranih jezika njegov sekretar (The New York Times, 1986, april, 26; NIN, 1988, februar, 7). Karl Gruber je kasnije posvjedočio da su četiri okupacione sile u Austriji vrlo brzo nakon završetka rata dale dozvolu Valdhajmu za rad, čime je proces njegove denacifikacije službeno završen (Rosenbaum & Hoffer, 2003, p. 237). Na taj način je počela Valdhajmova diplomatska karijera. Bio je to primjer loše organizovanog procesa denacifikacije u Austriji, koja je uskoro prepuštena samim Austrijancima, što je vodilo još lošijim rezultatima i relativno brzom gašenju procesa.

O uvrštavanju Kurta Valdhajma na listu zločinaca svjedočio je Anton Kolendić, u intervjuu koji je dao Luki Mičeti za nedjeljnik NIN, 7. februara 1988.¹⁷ Kolendić, inače visokorangirani obavještajni oficir, bio je 1947. godine vršilac dužnosti šefa jugoslovenske vojne misije u Beču, gdje je, po njegovim riječima, na osnovu podataka koje je njegova služba prikupila zatražio od nadležnih savezničkih i jugoslovenskih službi da provjere Kurta Valdhajma, te da je na osnovu toga njegovo ime kasnije uvršteno na A listu najtraženijih zločinaca, pri čemu ne navodi koji su zločini pripisivani Valdhajmu u to vrijeme. Međutim, po Kolendiću nikakvog odgovora o Valdhajmu nije bilo, smatrao je da je to bila interna odluka Sovjeta, Engleza i Amerikanaca. U intervjuu pominje i sovjetskog obavještajca, pukovnika NKVD-a, Gondu, kome je lično predao dokumente o traženim zločincima, koji je uskoro povučen jer je tretiran od strane sovjetskih vlasti osobom suviše bliskom Jugoslaviji, što je postalo problematično zbog sukoba Jugoslavije sa Informbiroom. Kolendić se na kraju intervjuja osvrće na činjenicu da je Valdhajm prošao sve provjere prilikom izbora za generalnog sekretara UN-a, uz tvrdnju da je on bio vrlo

individualnoj odgovornosti i počinjenim zločinima.

¹⁷ Razgovor je objavljen u članku pod naslovom „Valdhajm je zločinac“.

podesna osoba za saradnju sa svima, i da je upravo zbog toga sklonjen iz Beča u Pariz u Austrijsku diplomatsku misiju u momentima kada je, navodno, Jugoslavija vršila pritisak na Veliku Britaniju da joj izruče Valdhajma. Po njegovom mišljenju postojalo je više nego dovoljno dokaza da se Valdhajmu sudi za ratne zločine (NIN, 1988, februar, 7).

Robert Hercštajn, u knjizi *Waldheim the Missing Years* detaljno opisuje svoje viđenje kako se Valdhajmovo ime našlo na A listi ratnih zločinaca, te koji su razlozi za odbacivanje odnosno povlačenje jugoslovenskog zahtjeva.¹⁸ Po njegovom mišljenju Jugoslavija je stavila Valdhajmovo ime na listu traženih zločinaca, iako nije imala eksplicitne dokaze o njegovoj individualnoj krivici, zato što je bio blizak saradnik austrijskog ministra inostranih poslova Karla Grubera,¹⁹ a Titova taktika se ogledala u tome da preko Valdhajma kompromituje Grubera, kako bi Jugoslavija dobila prednost u pregovorima u Londonu 1948, u kontekstu austrijskih teritorija naseljenih slovenačkom nacionalnom manjinom, na koje je Jugoslavija polagala pravo (Herzstein, 1988, pp. 197–198).

U zahtjevu su priložena samo optužujuća svjedočanstva zarobljenih njemačkih vojnika na Valdhajmov račun. Ispostavilo se da je jugoslovenski pokušaj bio neuspješan, jer kada je na međusavezničkoj konferenciji u Londonu, jugoslovenski predstavnik, Aleš Bebler trebao objelodaniti optužbe na račun Valdhajma, on nije bio uz Grubera nego, kao što je pomenuto, nedugo prije toga poslan je u diplomatsku misiju u Pariz. Za Hercštajna je to dokaz o involviranosti SAD i Velike Britanije u instaliranje Valdhajma u austrijsku politiku iz sopstvenih interesa, bez obzira na njegovu nerasvijetljenu, potencijalno, zločinačku prošlost. Uskoro će se ispostaviti da jugoslovenski plan, ako je zaista kao takav postojao, bez obzira na Valdhajmovo odsustvo ne bi bio uspješan, zbog sukoba i razlaza Tito-Staljin, čime je Jugoslavija bila prisiljena da traži nove saradnike na Zapadu, a Austrija je bila jedan od najlogičnijih izbora, kao susjedna zemlja (Herzstein, 1988, pp. 208–211).

Istraživanja Valdhajmovog angažmana od strane Svjetskog jevrejskog kongresa i novinara najpoznatijih svjetskih listova podstakli su Nila Šera (Neal Sher),²⁰ šefa Odjela za specijalne istrage Ministarstva pravosuđa Sjedinjenih Američkih Država, da preporuči da se Kurtu Valdhajmu zabrani ulazak u SAD. Nakon toga je organizovano saslušanje pred američkim kongresnim pododborom za ljudska prava i međunarodne organizacije 22. aprila 1986, gdje su Eli Rozenbaum, Karl Gruber, bivši austrijski ministar inostranih poslova, i Valdhajmov sin Gerhard Valdhajm (Gerhard Waldheim) iznijeli svoje stavove o novim dokazima koji su mijenjali percepciju Valdhajmove ratne prošlosti. Gerhard Valdhajm je iznio po ko zna koji put izmijenjenu priču svog oca, dok je Karl Gruber izjavio da je bio blizak sa Titom, te da je još 1948. godine boravio kod njega na Brionima. Iako u razgovorima nisu pominjali Valdhajma, Gruber je bio siguran da je Tito znao za njega, jer je u više

¹⁸ U literaturi i štampi ovaj se dokument najčešće naziva „Odluka“.

¹⁹ Gruber je, inače, imao besprijeekornu biografiju borca pokreta otpora.

²⁰ U američkoj štampi su ga tretirali vodećim lovcem na naciste američke vlade.

navrata govorio o tome kako Austriju treba pustiti da se samostalno nosi sa svojom prošlošću, kako ne bi opet došla pod okrilje Njemačke (Rosenbaum & Hoffer, 2003, pp. 237–238; *The New York Times*, 1986, april, 26).

U kontekstu ovog svjedočenja novinarka Njujork tajmsa, Ilejn Skiolino (Elaine Sciolino) je intervjuisala 26. aprila 1986, Grubera i Moldena. Molden je potvrdio da je u tom periodu kao prvi sekretar austrijskog Ministarstva spoljnih poslova, po nalogu tadašnjeg ministra Karla Grubera, istraživao Valdhajmovu prošlost, ali da je njegova trogodišnja služba kao prvog poručnika na Balkanu, gdje je bio dio komande njemačke vojske, koja je vršila odmazdu ubijanja jugoslavenskih partizana i deportirala hiljade grčkih Jevreja u logore, nikada nije istražena, jer se „njegova služba nije smatrala važnom“, pošto ga nisu pronašli na spiskovima članova nacističke stranke, niti kao osobu direktno upletenu u zločine. Valdhajm je od 1938. godine bio učlanjen u dvije organizacije povezane s nacistima, u Nacističku uniju studenata i konjičku jedinicu paravojne organizacije poznate kao Smedekošuljaši. Molden je rekao da se nijedna od ovih grupa nije smatrala „zločinačkom“, spiskovi njihovih članova nisu bili ni provjeravani. Tokom razgovora, Gruber je ostavio otvorenima insinuacije da je Valdhajm kasnije bio povezan sa američkom Centralnom obavještajnom agencijom (*The New York Times*, 1986, april, 26).

Bilo je za očekivati da će jugoslovenske državne institucije odmah pristupiti sistematskom istraživanju i pronalaženju potencijalnih dokaza o involviranosti Kurta Valdhajma u ratna dešavanja na tlu ove zemlje, međutim, zvanični Beograd je o aferi i dalje ćutao, iako ih je čak i Simon Vizental, javno pozivao da dopuste istraživanje arhivskih materijala „u interesu pravde i istorijske istine“. Zvanična informacija je bila štura ograda od bilo kakvog uticaja Jugoslavije na tok austrijskih predsjedničkih izbora. Činjenica je da su istovremeno sve jugoslovenske dnevne i sedmične novine, gotovo svakodnevno izvještavale o aferi Valdhajm. Najpoznatiji novinari tog vremena pisali su istraživačke tekstove i feljtone u nastavcima (Herzstein, 1988, p. 243). Kako je afera gotovo svakodnevno dopunjavana novim otkrićima, tako su i tekstovi, naročito istraživački bivali sve ozbiljniji i obimniji. To je posebno primjetno tokom 1988. godine.

Saznanje o neprocesuiranju Valdhajma, iako je bio na jugoslovenskoj listi traženih ratnih zločinaca, te da mu je kasnije Tito, znajući za to, ipak dodijelio visoko jugoslovensko državno priznanje, nakon što ga je ugostio na Brionima prilikom Valdhajmove posjete Jugoslaviji, za jugoslovensku i svjetsku javnost je bilo šokantno, ali još problematičnija je bila upadljiva defanzivnost Jugoslavije. Nesuglasje je bilo više nego očito, a stav javnog mnjenja prema ćutanju vlade je bio više nego negativan. Robert Hercštajn govori o ljutnji preživjelih Kozarčana i Krajišnika, za koje u smislu stradanja, Kozara ima identično značenje kao Aušvic poljskim Jevrejima (Herzstein, 1988, p. 243).

Jugoslovenska vlada se nalazila u izuzetno nezavidnoj situaciji. S jedne strane, nisu željeli da narušavaju političke odnose i ekonomsku saradnju sa susjednom zemljom, dok su, s druge strane, nastojali stvoriti što je moguće bolji imidž u ame-

ričkoj javnosti, između ostalog, zbog uspješnije distribucije na američkom tržištu automobila Jugo (Yugo). U kontekstu dodvoravanja američkom tržištu zvanične jugoslovenske vlasti su trebale otvorenije istupiti u optužbama protiv Valdhajma i pružiti logističku podršku istraživanjima njegove ratne prošlosti. Po Hercštajnovim riječima: „za Jugoslovane je to značilo, gledati na Valdhajma jevrejskim očima“ (Herzstein, 1988, 244).

Takođe u pitanju je bila i već pomenuta „nacionalna čast“ u ime koje se beskompromisno trebalo angažovati na najvišem i najširem državnom nivou kako bi se rasvijetlila Valdhajmova uloga u najstrašnijim zločinima počinjenim nad stanovništvom Jugoslavije, naročito tokom bitke na Kozari, ali istovremeno da se ne dovede u pitanje kredibilitet vladajuće Partije ili Tita.

Strani mediji su sa velikom pažnjom pratili stavove jugoslovenskog javnog mnjenja i zvaničnih institucija o Valdhajmovom slučaju. Njujork Tajms je pisao o jugoslovenskoj štampi da je izuzetno otvorena za komunističke standarde, te da gotovo svakodnevno postavlja neugodna pitanja upućena državnom vrhu u kontekstu njegovog ćutanja i nedjelovanja. Novinari i javnost su postavljali pitanja kako je moguće da je Valdhajma odlikovao i Ante Pavelić i maršal Tito. Situaciju je komplikovalo i suđenje ratnom zločincu Andriji Artukoviću, koje je budilo stare nezaliječene rane srpskog stanovništva koje je masovno stradalo za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske (The New York Times, 1986, jul, 8).

Najbombastičnije i najinkriminirajuće dokumente u ime Svjetskog jevrejskog kongresa pronašao je Robert Hercštajn u Vašingtonskom arhivu. Rezultate istraživanja objavio je na konferenciji za štampu u sjedištu Svjetskog jevrejskog kongresa na Menhetnu, 25. marta 1986. (Herzstein, 1988, p. 237; Rosenbaum & Hoffer, 1993, p. 151). Hercštajn je mnogobrojnoj publici izložio samo najeksplicitnija otkrića. Poput potvrde da je Valdhajm kao oficir ranga O3 u štabu generala Lera bio odgovoran za pripremu jutarnjih i večernjih izvještaja za Vrhovnu komandu Grupe armija E u Arsakliju pored Soluna. Izvještavao je o situaciji u Grčkoj i susjednim teritorijama, posebno o savezničkim aktivnostima, te o razvoju događaja na evropskom ratištu. S obzirom da je podatke dobijao od ratnih zarobljenika to upućuje da je saradivao sa SS-om. Ispitivanje zarobljenika je bilo među zadacima dodijeljenim Valdhajmu. Što se tiče ratišta u zapadnoj Bosni, odnosno bitke na Kozari, pronašao je izvještaj u kome je navedeno 10.475 partizana koji su uhvaćeni ili ubijeni, dok je bilo samo 185 ustaških i njemačkih žrtava. Hercštajnov komentar je bio: „Ovo nije bila bitka. Ovo je bio masakr.“ Njegovu pažnju je posebno privukao dokument „počasna lista“ na kojoj su navedena imena 34 vojnika ustaških i njemačkih jedinica koji su posebno bili zaslužni za Kozarsku bitku, među imenima je bilo i Valdhajmovo. Takođe, pokazao je dokument koji je potpisao general-major Štal (Friedrich Stahl) i kojim predlaže Valdhajma za ustašku medalju kralja Zvonimira, nakon masakra na Kozari (Herzstein, 1988, pp. 150–151).

Kurt Valdhajm bio jedan od trojice oficira njemačke vojske koje je nakon bitke odlikovao poglavnik NDH, Ante Pavelić, za iskazanu hrabrost pod neprijateljskom

vatrom (Danas, 1988, februar, 9; Mitten, 1992, pp. 126–127).

Hercštajn je interpretirao dokumente u kojima se Valdhajm pominje u svojstvu oficira njemačkog Vermahta u Štabu Grupe armija E, što on niti u jednoj od svojih biografija ne navodi. Takođe, citirao je izvještaj ratnog korespondenta Kurta Nehera (Kurt Neher) o operacijama 714. pješadijske divizije: „Bila je to bitka bez milosti, bez sažaljenja, jer samo okrutnost može dati mir zemlji, a hladno srce može zapovijedati ono što je potrebno da bi se postiglo da ova plodna božanstvena bašta bosanska ponovo procvjeta svima“ (The New York Times, 1986, mart, 26).

Ilejn Skiolino je 26. marta 1986. u tekstu pod naslovom, „*Jevrejska grupa nudi dokumente koji upućuju na Valdhajma*“²¹ objavila rezultate Hercštajnovog istraživanja (The New York Times, 1986, mart, 26).

Hercštajnova otkrića su pokrenula pravnu mašineriju Ministarstva pravde Sjedinjenih Američkih Država.

Kako se u tom periodu paralelno približavao termin austrijskih predsjedničkih izbora, zakazanih za 4. maj 1986, kampanja postajala sve življa. Novine su bile prepune članaka o Valdhajmu.

U svjetskoj i jugoslovenskoj javnosti negativno je odjeknula izjava njemačkog kancelara Helmuta Kola (Helmut Kohl), koji je prilikom odmora u Austriji izjavio da „Kada bih ja ovdje glasao, znao bih koga bih izabrao!“ Hvaleći svog ličnog prijatelja Valdhajma. To je shvaćeno kao neprimjereno i skandalozno miješanje u izbore jedne nezavisne države. Posebno su bili ogorčeni socijaldemokrati u Austriji i Izraelu (Politika, 1986, april, 29).

Dopisnik Politike iz Njujorka, Dušan Simić, u tekstu pod naslovom „*Valdhajmov rašomon*“ govori o slučaju Valdhajm kao o „modernoj verziji Rašomona u kojoj svako ima svoju istinu“ (Politika, 1986, april, 10).

Među događajima posebno se isticalo pompezno suočavanje sa Valdhajmovim dosijeom pod rednim brojem 79/724, koji se nalazio u arhivu Ujedinjenih nacija.²² Jugoslovenska državna komisija za utvrđivanje ratnih zločina je kako je već pomenuto, osumnjičila Valdhajma i zatražila 25. decembra 1947. od Komisije UN za ratne zločine u Londonu stavljanje njegovog imena na listu ratnih zločinaca, što je podrazumijevalo njegovo izručenje. U skladu s tim Komisija UN je registrovala Valdhajma na listi broj 79, pod rednim brojem 724, u aprilu 1948. godine, stavila ga na listu ratnih zločinaca za zločine počinjene u periodu od 1944. godine do kraja rata (Politika, 1986, april, 22; The New York Times, 1986, april, 12).

Iako po međunarodnom pravu ratni zločini ne zastarijevaju Komisija UN je ukinuta kao posljedica zahuktavanja Hladnog rata, te je i jugoslovenska Državna komisija prestala sa radom. Jugoslavija je 1962. godine proglasila amnestiju, međutim, iz amnestije su izuzeta lica koja su naredila ili počinila ratne zločine. Neime-

²¹ „Jewish Group offers Documents it contends implicate Waldheim“.

²² Arhiv nije bio otvorenog tipa, nego su tajnim dosijeima mogli pristupiti ovlašteni predstavnici pojedinih zemalja, nakon službenog zahtjeva određene zemlje Arhivu Ujedinjenih nacija. Dokumenti se nisu smjeli javno objavljivati.

novani diplomatski urednik Tanjuga, u članku iz 22. aprila 1986, tvrdi da je tek naknadno Jugoslavija došla u posjed zaplijenjenih njemačkih dokumenata koji su se čuvali u Nacionalnom Arhivu u Vašingtonu, te da je nakon izbijanja Afere Valdhajm ponovnim proučavanjem ovih dokumenata utvrđeno da je Valdhajm bio obavještajni oficir i član štaba „Borbene grupe Zapadna Bosna“ („Kampfgruppe Westbosnia“) tokom vojnih operacija i zločina počinjenih na Kozari i okolini, u periodu jedne od najstrašnijih bitaka Drugog svjetskog rata, na tlu Jugoslavije, tako da 1948. godine, Jugoslavija nije imala kompletnu dokumentaciju. Dokument su pregledali austrijski i izraelski ambasadori Karl Fišer (Karl Fischer) i Benjamin Netanijahu (Benjamin Netanyahu). Bili su vrlo suzdržani, samo je Netanijahu rekao da na osnovu sadržaja dokumenta slučaj „ne može biti prepušten zaboravu“. Tajni dosije o Valdhajmu je proslijeđen austrijskom predsjedniku Rudolfu Kirhšlegeru (Rudolf Kirchschräger). Netanijahu i Vizental su pozvali Jugoslaviju da se aktivno uključi u istragu (Politika, 1986, april, 22; The New York Times, 1986, april, 12).

Dokument je sadržavao tekst, takozvane, jugoslovenske „Odluke“ koju je donijela Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatorskih snaga i njihovih saradnika, dana 18. decembra 1947. U „Odluci“ je pisalo da je poručnik Kurt Valdhajm kao oficir, prvi poručnik, u štabu Ic Grupe armija E, bio odgovoran za pripremu i izdavanje zločinačkih naredjenja, dok je njegova grupa djelovala u Jugoslaviji – naredjenja koja su rezultirala „ubistvima i masakrima, izvršenim nad taocima, namjernim uništavanjem imovine i paljenjem naselja“. Kako su sve ove navedene radnje predstavljale kršenje Haškog sporazuma iz 1907. godine, „Odluka“ je zaključila: „Poručnik Kurt Valdhajm je ratni zločinac.“ Dokument se nije pozivao na neposredne dokaze (Herzstein, 1988, p. 197).

U intervjuu koji je dao novinaru Politike Božidaru Dikiću, Valdhajm, opovrgava bilo kakvo učešće u vojnim operacijama ili odmazdama nad partizanima ili civilima. Rekao je da „partizana nikada nije ni vidio“, kao i da je ranije „pomiješao“ neke lokacije u Jugoslaviji te da nema mjesta tvrdnjama i optužbama njemačkih vojnih zarobljenika koje su dali jugoslovenskoj istražnoj komisiji nakon završetka rata. U tim optužbama, jedan od svjedoka, Johan Majer (Johann Mayer) je rekao, tokom ispitivanja u Zemunu, da je Valdhajm „faktički vodio poslove oficira za špijunažu“. Dok je drugi zarobljenik Egbert Hilker (Egbert Hilker) dovodio Valdhajma u vezu sa spaljivanjem sela i ubijanjem 114 civila kod Kočana i Štipa, 1944. godine (Politika, 1986, april, 1; Politika svet, 1986, april, 2).

Austrijski mediji, koji su bili naklonjeni Valdhajmu, poput najuticajnijeg Kronen cajtunga (Die Kronen Zeitung), bili su brojniji od antivaldhajmovske štampe, kao što su bili Profil i Kurir (Kurier), te sveukupno uticajniji. Mediji koji su ga podržavali svojim su sloganima, tekstovima i emisijama nastojali u najvećoj mogućoj mjeri probuditi austrijski nacionalizam, kao odgovor i inat onima koji su se željeli miješati u unutar-austrijske stvari. U nekim slučajevima je narastajući nacionalizam prevazilazio granice zakona pa je prerastao u eksplicitni omaž nacionalsocijalizmu, sa svim njegovim eskapadama (Art, 2006, pp. 119–120).

U intervjuu objavljenom pred izbore pod naslovom *Nemam nacističku prošlost*, Valdhajm je samouvjerenio rekao novinarki zagrebačkog nedjeljnika *Danas*, Jelki Kušar, da će ga ako bude izabran, Austrijanci tretirati kao „oca nacije“ (*Danas*, 1986, april, 4).

Predizborna brošura koja je štampana u 3,6 miliona primjeraka, i bila poslana svim austrijskim domaćinstvima, sadržavala je Valdhajmovu poruku: „Ja nisam ništa drugačije uradio u ratu nego stotine hiljada Austrijanaca – Ispunio sam svoju vojničku dužnost.“ (Art, 2006, p. 123–124).

Prvi krug austrijskih predsjedničkih izbora održanih 4. maja 1986. godine nije donio pobjednika, od četvoro kandidata u drugi krug su prošli Kurt Valdhajm, sa osvojenih 49,64% i Kurt Štejrer, sa osvojenih 43,70% glasova. U drugom krugu održanom 8. juna Valdhajm je pobijedio sa osvojenih 53,90 glasova (Art, 2006, p. 116).

Nikada se nije desilo u periodu nakon rata da je neki austrijski političar tokom predizborne kampanje bio izložen javnosti, kao Kurt Valdhajm. Ta izloženost se pojačala pred drugi krug izbora. Od svjetskih medija posebno je Njujork tajms bio negativno nastrojen prema Valdhajmu, njemački mediji poput *Der Špigela* (*Der Spiegel*) su nastojali što objektivnije analizirati ne samo aferu nego i austrijsko društvo, ne libeći se da povremeno „pecnu“ germansku braću naslovnicom *Slučaj Valdhajm, austrijski tihi fašizam*²³ (*Der Spiegel*, 1986, april, 13).

Sovjetska štampa i druga sredstva informisanja izostavljali su bilo kakve informacije o Valdhajmovo ratnoj prošlosti optužujući SAD i cionističke krugove za maliciozno miješanje u austrijske predsjedničke izbore. Navodeći samo biografije predsjedničkih kandidata (*Politika*, 1986, jun, 8).

Valdhajmovo popularnosti svakako je doprinijelo i prijateljstvo sa čuvenim austrijskim bodibilderom i glumcem, Arnoldom Švarcenegerom (Arnold Schwarzenegger), koji se uključio u Valdhajmovu kampanju. Iz ovog poznanstva i obostranog poštovanja izrodio se i manji skandal, kada se na sopstvenom vjenčanju sa Marijom Šriver (Maria Shriver), jednom od pripadnica porodice Kenedi, kome je prisustvovala krema tadašnjeg džet seta Holivuda i politike, od senatora Teda Kendija (Ted Kennedy) i Žakline Kenedi Onazis (Jacqueline Kennedy Onassis), preko Endija Vorhola (Andy Warhol), do Opre Vinfri (Oprah Winfrey) i Grejs Džouns (Grace Jones), Švarceneger javno pred gostima zahvalio svom političkom idolu na pristiglom poklonu, rekavši da su optužbe i kampanja protiv Valdhajma neutemeljene i pretjerane, što je izazvalo šok i nevjericu kod prisutnih (Rosenbaum & Hoffer, 1993, pp. 248–249).

Reakcije u inostranstvu na Valdhajmovu pobjedu su bile podijeljene, Sovjeti su bili među prvima koji su poslali svoje čestitke, ali najčitanije novine, *Pravda* i *Izvestia*, nisu ni spomenuli njegovu ratnu službu ili kontroverze koje su je pratile (Rosenbaum & Hoffer, 2003, p. 417). Čestitke su uputili Istočna Njemačka, Mađarska, Čehoslovačka, Francuska, dok je britanska premijerka, Margaret Tačer (Margaret Thatcher) izjavila da britanska vlada ne namjerava pozvati Valdhajma u

²³ „Der Fall Waldheim. Österreichs stiller Faschismus“.

posjetu dok mu bude trajao mandat. Posebno su s odobravanjem reagovale arapske zemlje, pri čemu je predstavnik Arapske lige u Beču rekao da je Valdhajmova pobjeda „pobjeda protiv cionističke zavjere“ (Politika, 1986, jul, 11).

Politika od 10. juna osvrće se na reakcije u Izraelu i u Sovjetskom Savezu o rezultatima drugog kruga izbora, pri čemu navode da je Izrael povukao ambasadora, a da je sovjetska novinska agencija TASS samo prenijela rezultate, ne pominjući Valdhajmovu spornu prošlost, ali su druge strane optužili američku administraciju i cionističke krugove da su protiv Valdhajma pokrenuli „talas ličnih napada da bi uticali na ishod predsjedničkih izbora“ (Politika, 1986, jun, 10).

Prva zemlja koja je pozvala Valdhajma u zvaničnu posjetu, bio je Jordan, nakon toga isto su učinili Egipat i Mađarska. Mađari su bili pragmatični, bilo im je posebno stalo održavati dobre odnose sa susjednom zemljom zbog sve očitijih nadolazećih političkih promjena u zemlji, te prijeko potrebne ekonomske saradnje. S druge strane, takođe susjedna, Čehoslovačka se u tom kontekstu nije oglašavala. Valdhajm i njegov kabinet su se značajno posvetili lobiranju kako bi državnih posjeta bilo što više, naročito u arapskim zemljama (Rosenbaum & Hoffer, 2003, p. 389).

Simbolična je bila posjeta novoizabranog ministra inostranih poslova Austrije Petera Jankoviča (Peter Jankovich) Jugoslaviji nedugo nakon Valdhajmove predsjedničke pobjede. Na konferenciji za štampu dao je izjavu da je prije Jugoslavije posjetio samo Švajcarsku. Naglasio je dobru saradnju, da sa jugoslovenskim domaćinima nije razgovarao o Valdhajmovoju kontroverzi, te je rekao da će Austrija nastojati poboljšati položaj manjina (Politika, 1986, jul, 2).

Izborna pobjeda Kurta Valdhajma i ustoličenje na mjesto predsjednika u drugom krugu izbora nije značilo kraj Afere Valdhajm, nego je naprotiv rasplamsala reakcije javnosti i podstakla prije svega istoričare i novinare da nastave istraživati. Ma koliko se trudio i često prilagođavao detalje svoje biografije, novi dokazi koji se gomilali i koji su bacali novo svjetlo na taj period, bili su neumoljivi.

Na tom planu je opet posebno bio aktivan Svjetski jevrejski kongres. Nova otkrića iz arhiva i izjave svjedoka, objavljivani u svjetskoj štampi, te uspjesi njihovih istraživača podstakli su predstavnike Kongresa da, bazirajući se na Holcman amandmanu, zatraže od američkog Ministarstva pravde stavljanje Valdhajmovog imena na čuvenu „Listu za praćenje“ („Watch List“), Službe za imigraciju i naturalizaciju nepoželjnih stranaca kojima je zabranjen ulazak u SAD (Herzstein, 1988, p. 242; Tittmann, 2000, pp. 33–34).

Iako je napustio mjesto direktora Kancelarije za specijalne istrage, i posvetio se radu Svjetskog jevrejskog kongresa, Eli Rozenbaum je nastavio blisku saradnju sa novim direktorom Kancelarije za specijalne istrage, Nilom Šerom.

Valdhajm je nastojao preduprijediti potencijalno loš ishod ove akcije, pa je angažovao američkog advokata, koji je sa njegovim sinom Gerhardom lobirao u SAD-u u njegovu korist. Po mišljenju glavnog državnog tužioca Mesea (Edwin Messe), bilo je još rano za pokretanje pitanja stavljanja Valdhajma na „Listu za praćenje“. Međutim, već 9. aprila 1987. direktor Šer je podnio glavnom državnom

tužiocu detaljan i obiman izvještaj o slučaju Valdhajm, da bi se na osnovu njega i Holcman amandmana Valdhajma trebalo staviti na „Listu“ (Tittmann, 2000, p. 37).

Izvještaj pod nazivom *Izvještaj Kurt Valdhajm*²⁴ napisan je na 204 stranice uz dodatak fotografija. Sastavili su ga članovi Kancelarije za specijalne istrage, kazneni odjel: Nil M. Šer (Neal M. Sher), direktor, Majkl Volf (Michael Wolf), zamjenik direktora, Patrik J. Trenor (Patrick J. Treanor), historičar i Piter J. Blek (Peter J. Black), historičar supervizor.

U izvještaju je naveden štapski raspored Kurta Valdhajma nakon što je raspoređen na balkansko ratište u različite štabove na mjesto, ordonansoficira (Ordonanzoffizier) ili ađutanta, trećeg oficira zaduženog za obavještajni rad sa oznakom O3 (“Ic”) ili obavještajnu i odbrambenu službu (“Ic/AO”) (Waldheim Report, 1987, pp. 28–29).

Prva jedinica u kojoj je bio raspoređen je bila mješovita Borbena grupa *Bader (Kampfgruppe Bader)* koja je djelovala protiv ustanika u istočnoj Bosni. Valdhajm je kao prevodilac zajedno sa radiooperaterom bio dodijeljen italijanskoj brdskoj jedinici *Pusteria*. Nakon toga je bio dodijeljen kao intendant jedinici *Borbena grupa Zapadna Bosna (Kampfgruppe Westbosnia)*, koja je bila raspoređena na Kozari i njenoj okolini. U oba slučaja je imao dodira sa zatvorenicima. Izvještaj je potvrdio da je Valdhajm bio uključen u vojne operacije tokom bitke na Kozari, te da je itekako bio upućen u izvršavanje naređenja koja su podrazumijevala represije prema civilnom stanovništvu, kao i prema partizanima. Na ovoj teritoriji boravio je od maja do avgusta 1942. godine (Waldheim Report, 1987, pp. 39, 40, 43).

Nakon boravka na odmoru u Austriji, u toku koga je u odsustvu unaprijeđen, vraća se na dužnost u aprilu 1943. u Tiranu kao oficir za vezu, kada počinju pripreme za operaciju Schwarz. Tada je nastala i čuvena fotografija sa generalom Flepsom na aerodromu u Podgorici. Nakon toga je od jula do oktobra raspoređen u glavni štab 11. italijanske armije u Atini (Waldheim Report, 1987, pp. 90, 94, 98, 106, 108). U Atini je učestvovao u pregovorima o kapitulaciji Italije te u organizovanju transporta italijanskih vojnika, za koje je tvrdio da je smatrao da su se vratili kući, ali u stvari poslani su u njemačke radne logore. Ostatak rata je proveo u štabu Grupe armija E.

Od ranog ljeta 1943. pa do 1944. godine Valdhajmova jedinica je učestvovala u deportacijama jevrejskog stanovništva iz okoline Soluna, te sa Rodosa i Krfa (Waldheim Report, 1987, pp. 125, 127). U izvještaju su obrađeni i dokumenti koji govore o učešću Valdhajmove jedinice u borbama protiv partizana u Grčkoj i Jugoslaviji te odmazdama protiv civilnog stanovništva (Waldheim Report, 1987, p. 160). Takođe, Grupa armija E je izravno bila odgovorna za povlačenje njemačke vojske preko Balkana, te je Valdhajmova jedinica u tom periodu bila uključena u odmazde u Sarajevu i Kočane-Štipu (Waldheim Report, 1987, pp. 164–168).

Ovdje su ukratko pobrojane najvažnija mjesta na Balkanu na kojima je služio mladi oficir Valdhajm. U njegovim memoarima ne pominje se niti jedno mjesto,

²⁴ In the Matter of Kurt Waldheim.

takođe u periodu kada je izbila afera, Valdhajm je dugo poricao da je bio na pomenutim lokalitetima. Kako su se nizali dokazi, tako je i njegova priča modifikovana, naročito kada bi se našao „pred zidom“ dokaza. Nakon takvih situacija, sjećanje bi mu se iskristalisalo, te se sjećao i nekih nebitnih detalja, poput vremena provedenog u Banjaluci uz „čaj i svijeće u jednoj slastičarni, brbljajući i kartajući se s generalom Espositom“ (Danas, 1988, februar, 23). Međutim, do kraja života je poricao bilo kakvu involviranost u nešto što bi se moglo tretirati kao kazneno djelo ili zločin. Valdhajm se držao priče da mu je savjest mirna i da je samo vršio svoju dužnost.

Izvjestaj je analiziran i prihvaćen od strane američkog državnog tužioca kao relevantan, što je rezultiralo stavljanjem Kurta Valdhajma na „Listu za praćenje“ i zabranu ulaska u SAD kao privatnoj osobi. Američko pravosuđe se u pravnim konstrukcijama ogradilo od bilo kakvog dovodjenja u vezu zabrane ulaska u SAD za Kurta Valdhajma sa generalnim američko-austrijskim odnosima. Ovaj čin je bio poražavajući za Valdhajma i Austriju, tim prije što su mnogi Austrijanci optužbe protiv Valdhajma doživljavali lično.

Kako bi vratila poljuljani kredibilitet izabranog predsjednika, Austrijska vlada i Valdhajmov sin Gerhard formirali su radnu grupu pri Ministarstvu spoljnih poslova koja je trebala ispitati dokumentaciju o Valdhajmu i objektivno je interpretirati, odnosno opovrgnuti optužbe. Dokument od 500 stranica, nazvan „Bijela knjiga“, napisan na engleskom jeziku dostavljen je svim austrijskim diplomatskim predstavništvima kao materijal koji su trebali predočiti državama prijema. Navodi u knjizi su bili jednostrani, uz osnovni pristup da je nekoliko dokumenata koji navodno pokazuju Valdhajmovu umiješanost u ratne zločine „pogrešno interpretirano na takav način da obmane javnost“. Švajcarski historičar Hans-Rudolf Kurc (Hans-Rudolf Kurz), vođa međunarodne komisije historičara je prokomentarisao knjigu kao: „lično djelo predsjednika koje je u potpunosti napisano iz njegove perspektive“ (Los Angeles Times, 1987, avgust, 15).

Nakon toga, Valdhajm je, poslušavši savjet Simona Vizentala, već 7. maja 1987. godine zatražio od austrijske vlade i kancelara Vranickog (Franz Vranitzky) da se osnuje nezavisna međunarodna komisija historičara koja bi ispitala svu dostupnu građu koja se ticala njegovih ratnih godina, te sačinila objektivan izvještaj.

Komisija šestorice uglavnom vojnih historičara počela je sa radom septembra 1987. godine u Beču. Na čelu se nalazio vojni historičar Švajcarac, Hans Rudolf Kurc. Kurc je izabrao saradnike, Amerikanca Džejsma Kolinsa (James Collins), Britanca Džeralda Fleminga (Gerald Fleming), Nijemca Manfreda Meseršmita (Manfred Messerschmidt), Belgijanca Žana Fanvelkenhujcena (Jean Vanwelkenhuyzen) i Izraelca Jehudu Valaha (Jehuda Wallach) (Gehler, 1997, p. 393).

Nakon pet mjeseci rada komisija je sastavila zbirku od 300 dokumenata koji su se odnosili na Valdhajmove ratne godine. Sam Valdhajm je od početka rada komisije govorio da ga rezultati istraživanja neće obavezivati u bilo kom kontekstu. Rezultati istraživanja nisu se u mnogo čemu razlikovali od dokumenta koji je sastavio istražni tim Kancelarije za posebne istrage. Niti jedna niti druga komisija

nisu pronašle nepobitne dokaze koji bi direktno optužili Valdhajma za ratni zločin. Ali isto tako izvještaj historičara nije donio ni oslobađajuće dokumente. Dokazi su uglavnom bili posredni, ali nije bilo sporno da je Kurt Valdhajm znao za masovne zločine počinjene i nad civilima i nad pripadnicima pokreta otpora, te da je tanka linija u kontekstu interpretacije dokumenata. Komisija je na konferenciji za štampu pokrenula pitanje Valdhajmove moralne krivice i odgovornosti (Tittmann, 2000, pp. 43–52).

Hercštajn je to sublimirao da iako nije odgovoran ne znači da je nevin. Visok položaj i poslovi koje je obavljao u vojnim jedinicama koje su počinile ratne zločine, čine ga moralnim saučesnikom istih (Herzstein, 1988, p. 260).

Kad su Sjedinjene Američke Države objavile da zabranjuju Valdhajmu ulazak u zemlju, TASS je objavio depešu, kojom se osuđuje odluka o stavljanju Valdhajma na „Listu za praćenje“ kao „neprijateljski čin“ koji proizilazi iz „provokativne kampanje“ protiv Valdhajma od strane „cionista“ u Sjedinjenim Američkim Državama.

Ubrzo je sovjetski premijer Nikolaj Rižkov (Nikolai Ryzhkov), bio prvi strani šef vlade koji je posjetio predsjednika Valdhajma u Beču. Rozenbaum je, za razliku od Hercštajna, smatrao da je Valdhajm bio sovjetski čovjek, da su znali za njegovo stavljanje na „Listu“ iz jugoslovenskih izvora i da su preko njega imali uticaj u Ujedinjenim nacijama (Rosenbaum & Hoffer, 2003, p. 417).

Rozenbauma je posebno fascinirao stav Kremlja prema istraživanjima Svjetskog jevrejskog kongresa. Sovjeti su oštro reagovali i protestovali na postavljanje spomen ploče generalu Leru, dok su s druge strane, samo nekoliko mjeseci kasnije, bili potpuno „slijepi, nijemi i gluvi“ za skandalozna otkrića da je bivši generalni sekretar Ujedinjenih nacija bio oficir u štabu ratnog zločinca Lera. Posebno je bilo intrigantno zašto nisu iskoristili sjajnu propagandnu priliku da optuže američku Centralnu obavještajnu agenciju za prikrivanje podatka o Valdhajmu kada je 1980. kongresmen Solarz tražio izvještaj od Agencije (Rosenbaum & Hoffer, 2003, p. 416).

Jugoslovenska štampa nije posustajala u objavljivanju istraživačkih tekstova poznatih novinara. Mnogi članci su se bazirali na izjavama svjedoka kojima su novinari nadopunjavali rezultate istraživanja Roberta Hercštajna, komisije historičara i *Izvještaja Kurt Valdhajm*.

Iskusni novinar Božidar Dikić, u članku *Lerova desnica* donosi nova svjedočanstva o bitnijoj ulozi Kurta Valdhajma u Lerovom štabu, nego što se do tada mislilo. O tome je svjedočio Valdhajmov pretpostavljeni potpukovnik Herbert Vernštorf (Herbert Wernschdorf), obavještajni oficir u štabu Armijske grupe E, koji je sa Valdhajmom prošao ratišta u Grčkoj i Jugoslaviji (NIN, 1987, jun, 14).

Izvještaj Svjetskog jevrejskog kongresa i istraživanja Komisije historičara pali su u drugi plan krajem januara 1988. godine kada je njemački magazin *Der Spiegel*, u sklopu serije historijskih dokumenata, objavio senzacionalni dokument koji je direktno optuživao Valdhajma za zločine nad civilima tokom bitke na Kozari. Činilo se kao da je sveti gral za kojim su nekoliko godina historičari profesionalci, historičari amateri i mnogi drugi tragali po svjetskim arhivima, konačno pronađen.

Naime, Der Špigel je došao u posjed telegrama koji direktno pominje Kurta Valdhajma kao saučesnika u kontekstu transporta civila sa Kozare u koncentracione logore. Dokument je časopisu ustupio Dušan Plenča, penzionisani oficir i historičar iz Beograda, koji je dokument pronašao prilikom privatnog istraživanja u arhivu u Zagrebu. Der Špigel je dokument objavio u tekstu sa efektnim naslovom *Valdhajm – »Gong za poslednju rundu«*²⁵ (Der Spiegel, 1988, januar, 31).

Telegram ili „Brzovavka“ je nastao 22. jula 1942. ubrzo po završetku kozarske bitke i sadržavao je tekst u kome ustaški pukovnik Fedor Dragojlov, kasnije general i načelnik hrvatskog Glavnog štaba, javlja „komandantu jedinice prve grupe“ „hitnim telegramom“, da poručnik Kurt Valdhajm iz štaba generala Štala zahtijeva da se 4.224 zatvorenika sa Kozare, koje čine uglavnom žene i djeca i oko 15 posto staraca, upute na put: 3514 u Grubišino Polje i 730 u Zemun (DER s5/1988). Dokaz, ako je zaista originalan, nije mogao biti eksplicitniji (Der Spiegel, 1988, januar, 31).

Odmah po objavi dokumenta, 2. februara, njemački historičar Manfred Mesersmit, član Komisije historičara, došao je u Zagreb, gdje je u Arhivu Hrvatske istraživao dokumente o Valdhajmu. Izjavio je da u Zagrebu nije pronašao originalni telegram koji tereti Valdhajma i da je kontaktirao Beograd i zatražio je da mu se omogući da pregleda arhivsku građu, te da dobije kopiju telegrama. U Zagrebu je dobio fotokopije 30 dokumenata. Najviše su ga zanimali dokumenti o dodjeli medalje od strane ustaškog poglavnika Pavelića (Politika, 1988, februar, 3).

U istom broju od 3. februara u Politici u tekstu *Uloga poručnika u Banjaluci*, Božidar Dikić detaljno opisuje Valdhajmovu ulogu u dešavanjima u zapadnoj Bosni, Banjaluci i Kostajnici, te okolnosti dodjele Zvonimirove medalje. U istom broju na udarnim stranicama, prvoj i drugoj, nalazi se nekoliko tekstova o Valdhajmu. Pošto je dokument objavljen u Der Špigelu bio kopija, radi autentifikacije je pokrenuta potraga širih razmjera za originalom u jugoslovenskim arhivima.

Reporter lista Borba u članku *Arhiv pod opsadom* pisali su o opštoj pomami za istraživanjem fondova u Arhivu oružanih snaga Vojno-istorijskog instituta Saveznog sekretarijata narodne odbrane-SSNO-a, kao i o pronalasku gotovo identičnog telegrama koji potpisuje Fedor Dragojlov, od 14. juna 1942. godine, ali koji ima arhivsku signaturu, za razliku od kopije objavljene u Der Špigelu (Borba, 1988, februar, 5).

Konačno su se oglasile i zvanične jugoslovenske instance. Ambasador Aleksander Stanič, predstavnik Saveznog sekretarijata inostranih poslova, obavijestio je javnost o otvaranju Arhiva oružanih snaga za sve istraživače, te da će dokumenti o Valdhajmovoju ulozi u štabu Borbene grupe Zapadna Bosna biti stavljeni na raspolaganje (Borba, 1988, februar, 8).

Jugoslovenska štampa je bila prepuna tekstova o Valdhajmu i novim otkrićima. Bila je to dobrodošla distrakcija od sve sumornije svakodnevice. Pritisak Partije na jugoslovensko društvo je popuštao, ali to nije nužno bio pozitivan znak, u stvari bio je to znak da se država gasila. Odnos vlasti prema temi koja je zaokupljala

²⁵ Waldheim - »Gongschlag zur letzten Runde«.

cijelu Evropu, a Jugoslavija kao tema je bila u samom centru, sublimirao je novinar nedjeljnika *Danas*, Željko Krušelj, kada se pita: „*Zašto jugoslovenski državni organi nisu kadri pritisluti uza zid Dušana Plenča?*“ Tako je glasio podnaslov teksta *Šutnja kao bumerang*, koji je najavljen na naslovnici lista uz Valdhajmovu sliku u krupnom planu (*Danas*, 1988, februar, 9).

Krušelj je napisao jedan od najkritičkijih tekstova tog perioda, ne libeći se da otvoreno kritikuje anemičnu jugoslovensku politiku prema Aferi Valdhajm još od njenog početka.

Smatrao je da: „Napadno nezainteresovano su jugoslovenski službeni organi popratili pojavu i razbuktavanje afere Valdhajm“, te je to potvrdio osvrtnom na izjavu jugoslovenske premijerke, Milke Planinc, iz proljeća 1986. u kojoj je postavila temelj jugoslovenskog stava da je Afera Valdhajm unutrašnja stvar Austrije, i da Jugoslavija ne želi suflirati u sporu koji odlučuje o sudbini susjedne i prijateljske zemlje. U istom tonu Krušelj govori o potrebi da se Plenča „pritisne“ i pokaže arhivsku signaturu dokumenta o deportaciji 4224 kozaračkih žena i djece, koji je uzburkao svjetsku javnost. Takođe, osvrće se na kakofoniju različitih interpretacija Valdhajmove uloge od strane državnih službenika različitih profila koji su još u ranoj fazi nakon rata bili na neki način informisani o Valdhajmu, i njihove trenutne izjave su bile u koliziji sa zvaničnim stavovima. Među ostalima pominje izjavu Mitije Ribičića da je Tito „po svoj prilici, vrlo vjerovatno znao za balkanske epizode bivšeg poručnika Vermahta“, dok je nekadašnji Titov lični sekretar Jože Smole tvrdio suprotno, da Tito i čitav državni vrh nisu o Valdhajmu znali ništa više od onoga što je pisalo u službenoj biografiji (*Danas*, 1988, februar, 9).

U istom broju u tekstu pod naslovom *Ključar Valdhajmove prošlosti*, Željko Krušelj secira pozadinu objavljivanja telegrama u *Der Špigelu*, te kontroverznu ulogu Dušana Plenče i njegovog saradnika Danka Vasovića.

Dušan Plenča je dočekaio svojih pet minuta slave, svi su željeli razgovarati sa njim ne bi li izvukli informaciju o originalnom telegramu, što je on odbijao da objelodani. U roku od nekoliko dana, kako je sam potvrdio, razgovarao je sa 153 svjetske novinske agencije, od čega su bile 23 kompletne televizijske snimateljske ekipe. Kako su dani prolazili Plenča je postajao sve konfuzniji u svojim izjavama, što je budilo sumnju u njegovu priču o porijeklu „Brzjavke“ i njenoj autentičnosti. Čak je pozivao Valdhajma da se izvini jugoslovenskom narodu a onda će on, Plenča, zapaliti sve inkriminirajuće dokumente koje posjeduje protiv Valdhajma ispred hotela Jugoslavija u Beogradu (*Borba*, 1988, februar, 4).

Sava Dautović, novinar *Politike* u članku *Više i manje od dokaza*, piše o potencijalnom uticaju „Brzjavke“ na Valdhajmovu sudbinu i da uloga Jugoslavije u tom kontekstu nije presudna. Kritičan je prema Plenči i istraživačkom amaterizmu (*Politika*, 1988, februar, 7).

Među mnogobrojnim novinskim člancima isticao se feljton dugogodišnjeg dopisnika *Politike* iz Bona, Božidara Dikića, koji je izlazio tokom februara u tom listu pod nazivom *Ratni tragovi od 1942. do 1945* (*Politika*, 1988, februar, 12).

Dikić analizira mnogobrojne nove podatke i detaljna svjedočanstva očevidaca, te navodi da Komisija istoričara nije istraživala Valdhajmovu ulogu u zločinu u Pljevljima tokom aprila i maja 1942. godine kada je bio oficir za vezu između njemačke Bobene grupe Bader i italijanske divizije Pusterija (Politika, 1988, februar, 16).

Dikić govori o dolasku Valdhajma u Banjaluku 30. maja 1942. godine, i njegovoj saradnji u funkciji kvartirmajstera kapetana Plumea, te oficira za vezu sa ustašama, kao i o njegovom boravku u tom gradu 27. i 28. jula, kada su po naređenju ustaškog ministra Turine, zaduženog za slanje Jevreja i ostalih civila u logore, uhapšeni gotovo svi preostali banjalučki Jevreji i deportovani u kompleks logora Jasenovac (Politika, 1988, februar, 17; Danon & Stošić, 2010, p. 60).

O opsežnim osamnaestomjesečnim Dikićevim istraživanjima sa respektom je pisao i Njujork tajms (The New York Times, 1988, februar, 8).

Specijalno izdanje Borbe, koje je bilo u prodaji od 11. februara 1988. godine, pod nazivom *Redni broj smrti, imenoslovník 11.219 kozaračke djece čije su živote od 1941. do 1945. godine na najsuroviji način ugasili Hitlerovi vojnici i Paveličeve ustaše*, izazvalo je posebnu pažnju. Knjiga je predstavljena u međunarodnom pres klubu u Beogradu. Na pitanje da li su prilikom istraživanja naišli na ime Kurta Valdhajma, Jovan Keser, jedan od koautora je nakon kraće stanke odgovorio: „Nismo to konkretno tražili. Ali... kao član štaba odgovornog generala Štala, nije se mogao baviti prevođenjem Getea i Šilera.“²⁶ (Der Spiegel, 1988, februar, 14; Beštić-Bronza, 2019, p. 96).

Uskoro se pokazalo da je pompa oko „Brzovjavke“ bila isfabrikovana. Tim stručnjaka za čije postojanje do tada niko nije znao, ustanovili su analizom da je kopija telegrama objavljenog u Der Špigelu falsifikat, nastao na osnovu već postojećeg telegrama sa imenom pukovnika Dragojlova, ali je sadržaj promijenjen (Borba, 1988, februar, 12; Der Spiegel, 1988, februar, 14).

Zvaničnu izjavu je dao ambasador Stanić. Rekao je da je vlada pokrenula istragu zbog falsifikovanja arhivskog dokumenta. Na pitanje novinara zašto su jugoslovenske vlasti tako dugo čekala da se pokrene istražni postupak, odgovorio je: „Nije baš toliko dugo, važno je da je istraga počela.“ Takođe je naglasio da nakon što je izbila afera Valdhajm nijedan politički predstavnik iz Jugoslavije nije bio u kontaktu sa Valdhajmom. Na kraju je lakonski odgovorio na novinarsko pitanje o jugoslovenskom stavu o novonastaloj situaciji: „Jugoslovenska vlada uvažava činjenicu da je dr Kurt Valdhajm predsjednik Republike Austrije.“ Nije propustio da naglasi dobre ekonomsko-političke odnose dvaju zemalja i stalne kontakte na nivou predsjednika vlada i ministara inostranih poslova (Politika, 1988, februar, 12).

Nedjeljnik NIN je 14. februara posvetio veći dio izdanja upravo Valdhajmu i žrtvama na Kozari. „*Valdhajm duguje odgovor Kozari*“ je naslov na upečatljivoj i sugestivnoj naslovnoj slici časopisa (NIN, 1988, februar, 14).

Njemački Der Špigel se, takođe, oglasio o novonastaloj situaciji. U članku *Jugo-*

²⁶ „Konkret haben wir danach nicht gesucht. Aber ... als Mitglied im Stab des verantwortlichen Generals Stahl konnte er sich nicht mit der Übersetzung von Goethe und Schiller beschäftigen.“

*slavija: čudesna transformacija*²⁷ stoji da su od strane Jugoslavije bez objašnjenja odbačena nastojanja Der Špigela da rasvijetli pozadinu kontroverzne igre s telegramom ili da uz pomoć jugoslavenskih vladinih agencija dođe do još uvijek izgubljenog originala. U intervjuu Der Špigelu situaciju je, dosta otvoreno, pojašnio Venceslav Glišić, tadašnji naučni savjetnik u Institutu za savremenu istoriju u Beogradu, član komisije koja je analizirala autentičnost telegrama. Glišić je objasnio da su svi dokumenti koji se tiču Valdhajma sa područja Jugoslavije već dopremljeni u Beograd kada je izbila sama afera. Smatrao je da je to bio neophodan korak jer je za „...jugoslovenske novinare slučaj Valdhajm bio nešto poput Votergejta, igre skrivača u kojoj svi mogu učestvovati. Početkom 1987. Vlada je zabranila jugoslovenskim novinarima da istražuju Valdhajmove dokumente.“²⁸ (Der Spiegel, 1988, februar, 14; Beštić-Bronza, 2019, pp. 96–97).

Takođe, Glišić je potvrdio da je pregledao ogroman broj dokumenata iz Valdhajmove zbirke, ali da nijedan nije direktno optuživao Valdhajma za zločine. Prema utvrđivanju autentičnosti telegrama je bio skeptičan, rekavši da je autentičnost teško utvrditi na osnovu kopije (Der Spiegel, 1988, februar, 14).

Nakon što je službeno objavljeno da je telegram falsifikat, Plenča je izjavio da nikada nije vidio original, nego je kopiju dobio od ratnog druga. Novinar NIN-a Luka Mičeta je bio mišljenja da: „Original postoji i Plenča sto posto zna gdje se nalazi, ili barem gdje je bio. Ne smije govoriti iz političkih razloga. Ali afera Waldheim riješiće se u Jugoslaviji, i nigdje drugdje.“²⁹ (Der Spiegel, 1988, februar, 14).

Politika je krajem februara objavila izjavu Sekule Joksimovića, načelnika Vojnoistorijskog instituta, u kojoj kaže da u Arhivu oružanih snaga SFRJ ne postoji niti original niti kopija telegrama objavljenog u Der Špigelu. Ali da je utvrđeno da nedostaje original telegrama koji je poslužio kao podloga za falsifikat (Politika, 1988, februar, 27).

Bio je to pravi antiklimaks za sve istraživače, kao i za javno mnjenje

Što se tiče Jugoslavije, unutarpolitička kriza se ubrzano zahuktavala, pa je Afera Valdhajm postala oružje u rukama političara koji su vodili državu, odnosno sve suprotstavljene republike. Dok je tokom prethodne dvije godine afera od strane jugoslovenskih političara tretirana kao unutrašnja stvar Austrije, o kojoj zvanične vlasti nisu iznosile oficijelne stavove, tokom 1988. godine situacija se promijenila. Nakon objavljivanja inkriminirajućeg telegrama („Brzjavke“) postalo je vidljivo da političari i institucije mešetare u kontekstu objavljivanja poželjnih i nepoželjnih svjedočanstava i relevantnih dokaza o Valdhajmovoju involviranosti u zločine na tlu

²⁷ Jugoslawien: Wundersame Wandlung.

²⁸ Die jugoslawischen Journalisten glaubten, der Waldheim-Fall wäre so etwas wie Watergate, ein Suchspiel, an dem sich alle beteiligen können. Anfang 1987 wurde den „jugoslawischen Journalisten von der Regierung untersagt, sich mit der Untersuchung von Waldheim-Dokumenten zu beschäftigen.“

²⁹ Ganz anderer Meinung war Luka Miceta, Autor der Waldheim-Serie in »Nin»: »Es gibt das Original, und Plenca weiß hundertprozentig, wo es zu finden ist oder zumindest war. Er darf aus politischen Gründen nicht reden. Doch die Affäre Waldheim wird in Jugoslawien gelöst, und nirgendwo anders.«

Jugoslavije. U opštu polemiku uključili su se i novinari, pa je, kako to Der Špigel opservira, „...balkanska konfuzna igra u kojoj Valdhajm i Valdhajmov dokument, narodni heroj Tito i srpsko-hrvatsko nasljedno neprijateljstvo čine gotovo nera-zrješiv klupko.“³⁰ (Der Spiegel, 1988, februar, 14).

Der Špigel analizira i pozadinu potencijalnog nestanka originalnog dokumenta, pri čemu iznosi tezu da: „U borbi za prevlast u multietničkoj državi Waldheim je samo povod za diskriminaciju nacionalnog protivnika. Razotkrivanju se osobito protivi hrvatski vrh, predvođen bivšim ministrom inostranih poslova Josipom Vrhovcem, Valdhajmovim dobrim prijateljem. S druge strane su Srbi pod vodstvom svog mladog stranačkog vođe Slobodana Miloševića, koji se nada će iskoristiti Valdhajmova otkrića kako bi, Titovu gardu, njegove stare prijatelje, poslao u penziju.“³¹ (Der Spiegel, 1988, februar, 14).

Slično je razmišljao i akademik Vladimir Dedijer, koji je u razgovoru sa reporterom NIN-a iznio svoje mišljenje o Valdhajmu i o tome zašto se u Jugoslaviji krila istina o njemu: „...U Jugoslaviji postoji osam država i svaka republika i pokrajina ima specifičan stav prema dr Valdhajmu...Skrivajući istinu o Valdhajmu, zbog parcijalnih interesa, mi pokazujemo i jedan očigledni zaborav.“ U intervjuu Dedijer se dotiče neodgovornog odnosa u postratnom Zagrebu prema dokumentaciji NDH i njenom nečuvanju odnosno uništavanju (NIN, 1988, februar, 14).

Ubrzo je jugoslovensko interesovanje za Aferu Valdhajm splasnulo dok su javnost zaokupili ključni egzistencijalistički problemi i izazovi sve evidentnijeg skorog internog sukoba.

Afera je i u globalnim okvirima medijskog i političkog interesovanja bila u silaznoj putanji. Početak devedesetih godina donio je drastične i dalekosežne promjene i krize, kojima se zaokupilo javno mnjenje.

Istraživanja Valdajmove prošlosti su nastavljena, ali u daleko manjem obimu, uglavnom u zemljama koje su direktno bile povezane sa njegovom vojnom karijerom, poput Izraela, Grčke, te u manjoj mjeri Velike Britanije i Italije.

Što se tiče samog Valdhajma, moglo bi se reći da su zabrana putovanja u veliki broj zemalja, izolovanost, loša slika u javnosti i neupitni osjećaj gorčine zbog afere bili signal za uzmak, ali on je tvrdoglavo odbijao da se povuče sa političke scene, sve do kraja mandata. Malo je mario i za sve izraženiju političku krizu u državi izazvanu Aferom, polarizaciju javnog mnjenja i smanjenje podrške, pokazujući pri svojim nastupima samozadovoljstvo dok je sa osmijehom na licu govorio o „Bijeloj

³⁰ „Die Überzeugungen, das umstrittene Dokument sei entweder gefälscht oder aus politischen Gründen aus dem Verkehr gezogen worden oder beides, halten einander in Belgrad die Waage - balkanisches Verwirrspiel, in dem Waldheim und das Waldheim-Dokument, Nationalheld Tito und die serbisch-kroatische Erbfeindschaft ein schier unentwirrbares Knäuel bilden.“

³¹ „Im Kampf um die Vorherrschaft im Vielvölkerstaat ist Waldheim nur ein Vorwand, um den nationalen Gegner zu diskriminieren. Gegen Enthüllungen ist vor allem die kroatische Führung, angeführt vom ehemaligen Außenminister Josip Vrhovec, 62 - einem guten Waldheim-Freund. Auf der anderen Seite stehen die Serben unter ihrem jungen Parteichef Slobodan Milosevic, 46, der mit Waldheim-Enthüllungen hofft, dessen alte Freunde, die Tito-Garde, aufs Altenteil schicken zu können.“

knjizi“ kao dokazu sopstvene nevinosti. Austrijska javnost je postajala sve glasnija i kritičnija u smislu percepcije predsjednika Valdhajma, ali i svoje prošlosti. Prošlo je još nekoliko godina prije nego što su austrijski naučnici i novinari pokrenuli svoj Historikerštrajt (Historikerstreit), ali nikada onako dubok i sveobuhvatan kako su to Nijemci učinili. Valdhajmova afera je probudila zaboravno austrijsko društvo, bolno ga suočavajući sa prošlošću i svim njenim kontroverzama.

Svoje viđenje Valdhajmove kontroverze dala je i austrijska rediteljica Rut Beker-
man (Ruth Beckermann) u nagrađivanom dokumentarnom filmu Valdhajmov
valcer (Waldheims Walzer), snimljenom 2018. godine, u kome bez milosti i sen-
timentalnosti secira austrijsko društvo i Valdhajmovu aferu.

Jedna scena iz filma, možda, najsimboličnije odražava Valdhajmovu ličnost. U filmu je prikazan dio intervjua iz 1988. godine sa Antonom Kolendićem, u kome govori o Valdhajmovo-
j posjeti Jugoslaviji u sklopu najviše austrijske državne dele-
gacije, na čelu sa tadašnjim predsjednikom Frankom Jonasom, septembra 1968.
godine. Bila je to prva zvanična posjeta austrijskog ministra inostranih poslova,
Kurta Valdhajma Jugoslaviji. Valdhajm je prokomentarisao da je Jugoslavija veoma
lijepa zemlja, na šta ga je Tito upitao: „Vi nikada niste bili u Jugoslaviji?“ Valdhajm
je odgovorio: „Ne, nikada.“

Aferu Valdhajm sa svim njenim popratnim manifestacijama treba posmatrati u okviru širokog spektra turbulentnih promjena koje su se dešavale, odnosno koje su se pripremale, u međunarodnim okvirima, u drugoj polovini osamdesetih godina 20. vijeka. Iako je najdublje uzdrmla austrijsko društvo, Afera je bila sve samo ne interni fenomen ove zemlje. Posustajući Hladni rat njome je dobio još jednu infu-
ziju reminiscencija na sopstveni početak, podsjećajući na duboku podijeljenost i nepovjerenje, a često i oportunističke pobjedničkih sila nakon završetka Drugog svjet-
skog rata, koja se s godinama produbljivala. Kompromitirajući politički repovi iz prošlosti nastojali su se učiniti nevidljivim ignorantnim pristupom jugoslovenskih političkih struktura, bez pokretanja suštinskih pitanja odgovornosti i moralnosti u postupcima i političkim odlukama preduzetim u prvim godinama nakon završetka rata, a koje su oblikovale političke i ekonomske odnose u narednim decenijama. Jugoslovenski političari su smatrali da bi ignorisanjem tako krupne kontroverze mogli održati politički sistem u stanju hibernacije bar u najvišim slojevima, bez značajnih revizija i aktivnosti koje bi iz njih proizašle, nadajući se istovremeno da će medijsko forsiranje Afere zaokupiti široku populaciju i bar na izvjesno vrijeme skrenuti pažnju od duboke krize koja je razdirala zemlju u svim aspektima. Kom-
pleksni međunacionalni odnosi čija je problematična pozadina decenijama gušena državnom kontrolom, pritiskom i artificijelnim konstruktima poput bratstva i jedinstva, eskalirali su osamdesetih i početkom devedesetih. Još jednom se pokazao duboki teret Drugog svjetskog rata i neriješeni problemi koji su iz njega proizašli, prije svega surovi ratni zločini okupacionih vojski i Nezavisne Države Hrvatske, percepcija političkih i vojnih faktora, te manipulisanje narativom o narodnooslo-
bodilačkoj borbi u političke svrhe. U ovom vremenskom okviru, Afera Valdhajm,

je bila još jedan u nizu katalizatora za njihovu izraženiju manifestaciju. Nevješte, defetističke i konfuzne reakcije jugoslovenskog političkog vrha na Valdhajmov slučaj, pokazale su nemoć i nesposobnost države. Jugoslovenska država je u narednim ratnim godinama nestala, međutim sporna pitanja vezana za Drugi svjetski rat i njegove posljedice, poput afere Valdhajm, i danas su u mnogim aspektima intrigantne i u spoznajnom smislu nedorečene teme, dok u kontekstu vremenske distance nude nove mogućnosti i pristupe istraživanjima. Ovaj rad je, kao što je rečeno, preglednog tipa, baziran na literaturi i štampi, te u tom smislu predstavlja bazu dubljem pristupu temi kroz uvid i istraživanja građe u relevantnim arhivima.

Reference

- Anthony, E. (2021). *The compromise of return: Viennese Jews after the Holocaust*. Wayne State University Press.
- Art, D. (2006). *The politics of the Nazi past in Germany and Austria*. Cambridge University Press.
- Beckermann, R. (Director). (2018). *Waldheims Walzer* [Film]. Ruth Beckermann Filmproduktion/Österreichischer Rundfunk (ORF).
- Beller, S. (2006). *A concise history of Austria*. Cambridge University Press.
- Beštić-Bronza, S. (2017). *Ujedinjenje Njemačke i jugoslovensko javno mnijenje*. Filozofski fakultet Univerziteta u Banjoj Luci.
- Beštić-Bronza, S. (2019). Western perception of Yugoslavia during 1980. *Istraživanja, Journal of Historical Researches*, 30, 294–309. <https://doi.org/10.19090/i.2019.30.294-309>
- Bischof, G. (2002). Allied plans and policies for the occupation of Austria, 1938–1955. In R. Steininger, G. Bischof & M. Gehler. (Eds.), *Austria in the twentieth century* (pp. 162–189). Routledge.
- Borba. (1972, Septembar, 14)
- Borba. (1979, Decembar, 30)
- Borba. (1988, Februar, 04)
- Borba. (1988, Februar, 05)
- Borba. (1988, Februar, 09)
- Borba. (1988, Februar, 12)
- Danas. (1986, April, 04)
- Danas. (1988, Februar, 09)
- Danas. (1988, Februar, 12)
- Danas. (1988, Februar, 23)
- Danon, J., & Stošić, M. V. (2010). *Memoari na Holokaust Jevreja Bosanske krajine*. Jevrejska opština Banja Luka.
- Der Spiegel. (1986, April, 13)
- Der Spiegel. (1988, Februar, 14)
- Der Spiegel. (1988, Januar, 31)
- Dragišić, P. (2011). Tito i Austrijanci. Susreti Josipa Broza Tita sa vodećim ličnostima austrijske politike 60-ih i 70-ih godina. In O. Manojlović Pintar (Ed.), *Tito–Viđenja i tumačenja* (pp. 498–503). Institut za noviju istoriju Srbije, Arhiv Jugoslavije.
- Dragišić, P. (2013). Jugoslavija i Austrija: rezime odnosa 1945–1955. *Istorija 20. veka*, 1, 123–134.
- Dragišić, P. (2018). Operation Phoenix in Yugoslavia in the summer of 1972 and Yugoslav-Austrian Relations. *Tokovi istorije*, 3, 87–106. <https://doi.org/10.31212/tokovi.2018.3.dra.87-106>
- Gehler, M. (1996). *Politische Affären und Skandale in Österreich. Von Mayerling bis Waldheim*. Studien Verlag.
- Gehler, M. (1997). Die Affäre Waldheim: Eine Fallstudie zum Umgang mit der NS Vergangenheit in den späten achtziger Jahren. In R. Steininger & M. Gehler (Eds.), *Österreich im 20. Jahrhundert. Ein Studienbuch in zwei Bänden* (Vol. 1: Von der Monarchie bis zum Zweiten Weltkrieg; Vol. 2: Vom Zweiten Weltkrieg bis zur Gegenwart, pp. 355–414). Böhlau.
- Graf, M., & Mayrhofer, P. (2021). Austria and Yugoslavia in the Cold war, 1945–1991: From postwar Cold war to détente and dissolution. In M. Previšić (Ed.), *Breaking down bipolarity Yugoslavia's foreign relations during the Cold war* (pp. 151–170). De Gruyter Oldenbourg.
- Herzstein, R. E. (1988). *Waldheim: the missing years*. Arbor House/Wiliam Morrow.
- Judt, T. (2005). *Postwar. A history of Europe since 1945*. The Penguin Press.
- Mitten, R. (1992). *The politics of the antisemitic prejudice: The Waldheim phenomenon in Austria*. Westview Press.
- NIN. (1987, Jun, 14)
- NIN. (1988, Februar, 07)
- NIN. (1988, Februar, 14)
- Politika svet. (1986, April, 02)
- Politika. (1986, April, 01)

- Politika. (1986, April, 22)
Politika. (1986, April, 29)
Politika. (1986, Jul, 02)
Politika. (1986, Jul, 11)
Politika. (1986, Jun, 08)
Politika. (1986, Jun, 10)
Politika. (1986, Jun, 11)
Politika. (1986, Mart, 03)
Politika. (1988, Februar, 03)
Politika. (1988, Februar, 07)
Politika. (1988, Februar, 12)
Politika. (1988, Februar, 16)
Politika. (1988, Februar, 17)
Politika. (1988, Februar, 27)
Portmann, M. (2009). Austria and Yugoslavia: Paths of a difficult neighbourhood, 1955-1991. In A. Suppan & W. Mueller (Eds.), *Peaceful coexistence or Iron curtain? Austria, neutrality, and Eastern Europe in the Cold war and détente, 1955-1989* (pp. 435–464). Lit Verlag.
Profil. (1986, Mart, 03)
Profil. (1986, Mart, 06)
Rosenbaum, E., & Hoffer, W. (1993). *betrayal: the untold story of the kurt waldheim investigation and cover-up*. St Martins Press.
The New York Times. (1986, April, 12)
The New York Times. (1986, April, 26)
The New York Times. (1986, Februar, 08)
The New York Times. (1986, Jul, 08)
The New York Times. (1986, Mart, 04)
The New York Times. (1986, Mart, 26)
Tittmann, H. H. (2000). *The Waldheim affair: democracy subverted*. Olin Frederick, INC.
Waldheim Report. (1987). Submitted February 8, 1988, to Federal Chancellor Dr. Franz Vranitzky by International commission of historians designated to establish the military service of Lt. Kurt Waldheim.
Waldheim, K. (1985). *In the eye of the storm*. Weidenfeld and Nicolson.
Wodak, R. (1991). Turning the tables: Antisemitic discourse in post-war Austria. *Discourse & Society*, 2(1), 65–83. <https://doi.org/10.1177/0957926591002001004>